

O`ZBEKISTAN RESPUBLIKASI AWIL HA`M SUW XOJALIG`I
MINISTRILIGI
TASHKENT MA`MLEKETLIK AGRAR UNIVERSITETI
NO`KIS FILIALI
«EKONOMIKA HA`M AWIL XOJALIG`IN BASQARIW» KAFEDRASI

BAKALAVRIAT 5230900-BUXGALTERIYA ESABI HA`M AUDIT
BAG`DARI 4-KURS STUDENTI

Utebaeva Albina Raximbaevnanin`

PITKERIW QA`NIGELIK JUMISI

Tema: Kapital qoyilmalar esabi ha`m esabatin jetilistiriw

Basshi:

«Ekonomika ha`m awil xojalig`in
basqariw» kafedrası dotsenti, e.i.d.

Adil`chaev Rustem Tursinbaevich

«Jumis ko`rip shig`ildi ha`m qorg`awg`a jiberildi»

Ekonomika ha`m awil xojalig`in
basqariw» kafedrası baslig`i,
e.i.k. A.S.Shamshetov
2015 jil «___» _____

Zootexniya fakulteti dekani,
dotsent R.Jumashev
2015 jil «___» _____

No`kis-2015 jil.

MAZMUNI

KIRISIW	3
I-BAP. KAPITAL QOYILMALAR ESABI HA`M ESABATININ` KONTsEPTUAL TIYKARLARI	6
1.1. Xojaliqtin` sho`lkemlestiriwshilik - ekonomikaliq minezlemesi	6
1.2. Kapital qoyilmalardin` ma`nisi, olardi klassifikatsiyalaw tiykarlari ha`m minezlemesi	15
1.3. Kapital qoyilmalar esabi ha`m esabatinin` waziypalari ha`m printsipieri	22
II - BAP. BAZAR EKONOMIKASI ShARAYaTINDA KAPITAL QOYILMALAR ESABI, ESABATI HA`M AUDITIN JETILISTIRIW MA`SELELERI	33
2.1. Kapital qoyilmalar auditinin` teoriyalig ha`m sho`lkemlestiriwshilik ma`seleleri	33
2.2. Bazar ekonomikasi sharayatinda sanaat ka`rxanalarinda kapital qoyilmalar esabi ha`m esabatin jetilistiriw	41
2.3. Bazar ekonomikasi sharayatinda kapital qoyilmalar auditin jetilistiriw bag`darlari	49
JUWMAQLAW	54
PAYDALANILG`AN A`DEBIYaTLAR	57

KIRISIW

Temanin` aktuallig`i. Bul tema bazar ekonomikasi jag`dayinda ha`m ha`zirgi ku`nnin` zaman talabin sheshiwde en` aktual temalardin` birinen esaplanadi. Sebebi o`ndiris protsessi kapital qoyilmalardin` ha`reketi menen tig`iz baylanisli, sonliqtanda bul tema kapital qoyilmalardan na`tiyjeli paydalaniw ma`selelerin sheshiwde en` a`hmiyetli orinlardin` birin iyeleidi.

Bizin` xalqimizdin` bu`gingi ku`ngi turmisi, ja`miyettin` ha`m ma`mlekettin` iygilikli maqsetlerine erisiw jolindag`i bizlerdin` ha`reketlerimiz, bizlerdin` siyasiy, sotsialliq ha`m ruwxiy salalardag`i basqariw is sistemamizdi a`melge asiriw isindegi tabislarimiz barlig`imizg`a jaqsi ma`lim.

Usi mashqalalardin` unamli sheshiliwi, a`sirese sanaat tarmaqlarin materialliq-texnikaliq jag`dayin jaqsilaw, olardin` o`ndiris imka`niyatlarin ken`eyittiriw kapital qoyilmalardi na`tiyjeli a`melge asiriwg`a tikkeley baylanisli.

Biraq, ma`mleketimiz esap sistemasinda sanaat tarmaqlarinda kapital qoyilmalardi esapqa aliw ha`m olar auditin o`tkiziwdin` a`meldegi sistemasi sariplang`an kapital qa`rejetlerdi toliq ha`m isenimli sa`wlelendiriw, joybarlardi finanslastiriwg`a tartilg`an qarjilardi aniq maqsetke bag`darlaw, kapital qurilisti finanslastiriwda qarjilar qitshilig`in saplastiriw ha`mde qurilisi tamamlang`an ob`ektlerdi paydalaniwg`a o`z waqtinda tapsiriliwin ta`miyinlew imka`nin bermeydi. Sonday-aq, respublikamizda bul ma`seleler buxgalteriya esabinin` xaliq-araliq standartlari ha`m basqa normativ hu`jjetler talaplari da`rejesinde ilimiy jag`inan toliq sheshilmegen. Bunnan tisqari, ekonomist alimlar ta`repinen kapital qoyilmalar esabi ha`m auditin jetilistiriw boyinsha ha`zirge shekem orinlang`an izertlewler tiykarinan rejeli ekonomika printsiplerine muwapiqlastirilg`an bolip, bul boyinsha mashqalalardin` zamanago`y sheshimlerin toliq qamrap almaydi.

Biraq, analizlerdin` ko`rsetiwinshe, usi waqitqa shekem ma`mleketimizde kapital qoyilmalar esabi ha`m auditinin` aktual mashqalalarin kompleks izertlewge, salada buxgalteriya esabi ha`m audit boyinsha ju`zege kelgen mashqalalardi sheshiwge bag`ishlang`an ilimiy izertlewler a`melge asirilmag`an.

Joqarida aytip o`tilgen mashqalalar tan`lang`an temanin` ju`da` aktuallig`i ha`m zamnago`yliginen da`lalat beredi ha`mde izertlew jumistin` tiykarg`i bag`darlarinin` mazmunin` belgileydi.

**Izertlew ob`ekti** sipatinda Xojeli rayoninda jaylasqan «Xojeli talasi» AAJ ti tan`lap alindi.

**Pitkeriw qa`nigelik jumisinin` maqset ha`m waziypalari.** Bazar qatnasiqlarin rawajlandiriw sharayatinda sanaat ka`rxanalarinda kapital qoyilmalar esabi ha`m auditinin` teoriyalig, metodikalig ha`m sho`lkemlestiriwshilik tiykarlarin jetilistiriwge qaratilg`an ilimiy-a`meliy ma`sla`hat ha`m usinislari beriwden ibarat.

Pitkeriw qa`nigelik jumisinin` maqsetinen kelip shig`ip to`mendegi **waziypalar** belgilep alindi:

- bazar qatnasiqlari sharayatinda kapital qoyilmalardin` ma`nisi, orni ha`m a`hmiyetin aship beriw, olarg`a ilimiy jag`inan tiykarlang`an ta`riyip beriw;
- kapital qoyilmalar esabi boyinsha qollanilip atirg`an da`slepki hu`jjetler formalarin jetilistiriw;
- uzaq mu`ddetli arenda sha`rtnamasi boyinsha aling`an tiykarg`i qurallardi abadanlastiriw qa`rejetleri esabin jetilistiriw boyinsha usinislardi tiykarlaw;
- kapital qoyilmalardi tekseriwde auditoridin` isshi hu`jjetlerin u`lgili formalarin usinis etiw; kapital qoyilmalar auditi usillarinin` tan`law ha`m a`meliyatqa qollaw boyinsha ma`sla`ha`tlar beriw;
- kapital qoyilmalar auditi protsessinde auditor ta`repinen finansliq analiz usillarinan paydalaniw boyinsha ma`sla`ha`tlar islep shig`iw.

Pitkeriw qa`nigelik jumisinde kapital qoyilmalar esabi ha`m auditin jetilistiriw boyinsha keltirilgen juwmaqlaw ha`m usinislardan Respublikamizda buxgalteriya esabi ha`m audittin` milliy standartlarin jetilistiriwde paydalaniw mu`mkin. Sonday-aq, pitkeriw qa`nigelik jumistin` ko`plegen teoriyalig qag`iydalarin joqari oqiw orinlarinda «Finansliq esap», «Finansliq analiz», «Audit» siyaqli pa`nlerin oqitiw protsessine engiziw maqsetke muwapiq boladi.

Pitkeriw qa`nigelik jumisinin` **a`meliy a`hmiyeti** onin` tiykarg`i na`tiyjelerin xaliq xojalig`i sistemasindag`i ka`rxanalarda kapital qoyilmalar esabi ha`m auditin sho`lkemlestiriw boyinsha metodikaliq usinlar islep shig`iwda qollaw mu`mkinligi menen belgilenedi. Bunnan tisqari, izertlew na`tiyjeleri ka`rxanalarda tamamlang`an ob`ektler inventar qunin kalkulyatsiyalaw ta`rtibin a`piwayilastiriw ha`m finansliq esabatta kapital qoyilmalar boyinsha mag`liwmatlardi toliq sa`wlelendiriwdi ta`miyinleydi.

Izertlew predmeti bolip xojaliq ju`rgiziwshi sub`ektler sistemasindag`i kapital qoyilmalar esaplanadi.

Izertlew din` teoriyalig ha`m metodikaliq tiykarlari sipatinda O`zbekistan Respublikasinin` xojaliq sub`ektlari xizmetin ta`rtipke saliwshi nizamlari, Prezident I.A.Karimovtin` respublikamiz ekonomikasini reformalastiriw ha`m bazar qatnashlari talaplari tiykarinda rawajlandiriw g`a bag`ishlang`an pa`rmanlari, miynetleri ha`m ko`rsetpeleri, Ministrler Komitetinin` qararlari, Finans Ministrliginin` buxgalteriya esabi ha`m esabati metodikasi basqarmasi ta`repien islep shig`ilg`an normativlik hu`jjetleri ha`m ko`rsetpeleri, sonday-aq, ekonomist alimlarinin` ilimiy jumislarinan ken` paydalanildi.

**Pitkeriw qa`nigelik jumisinda** “Xojeli talasi” AAJ nin` buxgalteriya esabin u`yreniwde xaliq-araliq ha`m milliy standartlar, basqa tiyisli normativlik hu`jjetlerdende ko`rsetpelerden ken` paydalanildi. Bunnan tisqari buxgalteriya esabi ha`m audit ha`mde basqa ekonomikaliq pa`nlerge ta`n a`debiyatlar, uyrenilip atirg`an temag`a tiyisli statistikaliq ha`m ekonomikaliq dereklerden ken` paydalanildi.

Pitkeriw qa`nigelik jumisinin` quramliq du`zilisi. Pitkeriw qa`nigelik jumisi, kirisiw, 2 bap, juwmaqlaw ha`m pikirler, paydalang`an a`debiyatlar diziminen ibarat bolip, 61 bet ko`leminde jazilg`an.

I-BAP. KAPITAL QOYILMALAR ESABI HA`M ESABATININ` KONTsEPTUAL TIYKARLARI

1.1. Xojaliqtin` sho`lkemlestiriwshilik-ekonomikaliq xizmetine minezleme

«Xojeli talasi» ashiq tu`rdegi aktsionerlik ja`miyeti Qaraqalpaqstan Respublikasi Xojeli qalasi A. Palvanov ko`shesinde jaylasqan.

Ja`miyettin` ustav fondi 56732328 swmdi quraydi ha`m ol a`piwayi iyesi jazilg`an 17176 aktsiyag`a bo`listirilgen.

Ustav fondinin` bo`listiriliwi to`mendegishe:

- QQpaxtasanaati u`lesi - 51 %, 8759 dana aktsiya, 28930977 swm;
- Mehnat ja`ma`a`ti u`lesi - 7%, 120 dana aktsiya, 3963600 swm;
- Erkin sawda ha`m shet el investorlari u`lesi -42 %, 7217 dana aktsiya, 23837751 swm. Aktsiyanin nominal quni 3303 swmdi quraydi.

«Xojeli talasi» ashiq tu`rdegi aktsionerlik ja`miyetinin` 2013-2014 jil esap ha`m esabat mag`liwmatlarinan paydalang`an halda, to`mendegi analizlik kesteler islep shig`ildi ha`m analiz qilindi.

«Xojeli talasi» ashiq tu`rdegi aktsionerlik ja`miyetinin` buxgalteriya balansi aktiv statyalari mag`liwmatlarinan analiz qiliwdan aldın soni aytıp o`tiw lazim, mag`liwmatlardı analiz qilg`animızda biz ja`miyettin` finansliq xizmetindegi rawajalaniwdag`i jetiskenlerin ha`m jiberilip atirg`an kemshiliklerdi izertlep aniqlap, ja`miyettin` o`zinin` ha`m tag`i basqada qarjilarinan ja`nede jaqsiraq paydalang`an halda esap-kitap jumislari ta`rtibin bekkemlewge karatiladi.

1.1-kestede mag`liwmatlarında ja`miyet mu`lkinin` ko`lemi ha`m qurami keltirilgen bolip, oni du`ziwde «Xojeli talasi» ashiq tu`rdegi aktsionerlik ja`miyetinn` balans mag`liwmatlarinan paydalanıp, taza, isletiwge qa`biliyetli bayliqlar jag`dayi u`yrenildi.

1.1-keste

«Xojeli talasi» ashiq tu`rdegi aksionerlik ja`miyetinin` buxgalteriya balansi aktiv statyalarinin` analizi

Qarjilardin` qurami	2013 - jil		2014- jil		O`zgerisi (+;-)		
	Summa, min` swm	Sal- mag`i , %	Summa, min` swm	salm ag`i, %	Summa, min` swm	salm ag`i, %	2014 - jil 2013 - jilg`a salistir mali o`simi
1	2	3	4	5	6=4-2	7=5-3	8=6/2*100
1.Uzaq mu`ddetli aktivler	486423	1,9	15712931	41,5	15226508	39,6	3130,3
2.Ag`imdag`i aktivler	20462615	98,1	22144403	58,5	1681788	-39,6	8,2
Sonin` ishinde:							
a) tovar-materialliq awisiqlar	17081262	83,4	15317580	69,2	-1763682	-14,2	-10,3
b) pul qarjilari ha`m qisqa mu`ddetli qoyilmalar	736770	3,6	1503644	6,8	766874	3,2	104,1
v) kelesi da`wir qa`rejetler	1830366	8,9	1691146	7,6	-139220	-1,3	-7,6
g) debitorlar	813197	4,1	1632033	16,4	818836	12,3	100,7
Balans aktivinin` ja`mi	25326738	100	37857334	100	12530596	-	49,5

1.1-keste mag`liwmatlaridan ko`rinip turg`aniday «Xojeli talasi» ashiq tu`rdegi aksionerlik ja`miyetinde 2013-jili ja`mi aktivler summasi 25326738 min` swmdi qurag`an, 2014-jili 37857334 min` swmdi, yag`niy o`tken jilg`a qarag`anday 49,5 %ke yamasa 12530596 min` swmg`a artqan Ja`miyettegi bunday da`rejede aktivlerdin ko`beyiwin unamli bahalag`an halda, ja`mi aktivlerdin quramina itibar bersek, tiykarinan aktivlerdin ko`beyiwi uzaq mu`ddetli aktivler 15226508 min` swmg`a, ag`imdag`i aktivler 1681788 min` swmg`a ko`beygenligi esabidan bolg`an.

Ja`miyettegi ag`imdag`i aktivlerdin quramina itibar qaratsaq, o`tken jilg`a salistirg`anda tovar-materialliq rezervlerdin 1763682 min` swmg`a, kemeygenin ko`remiz, al kerisinshe ja`miyettin debitorliq qarizlari 818836 min` swmg`a

ko`beygenligin ko`remiz, bul bolsa ja`miyet ushin unamsiz bahalanadi, biraq uliwma debitorliq qarizdin` az boliwi unamli esaplanadi. Ja`miyettin` pul qarjilari ha`m qisqa mu`ddetli qoyilmalarni o`tken jilg`a salistirg`anda 766874 min` swmg`a yamasa 104,1 protsentten joqari da`rejede ko`beyiwi bul ja`miyet ushin unamli dep Bahalaandi. Al kelesi da`wir qa`rejetlerin 139220 min` swmg`a pa`seygen bul bolsa ag`imdag`i aktivlerdin` pa`seyiwine ta`sir qilg`an.

Ja`miyettin` aktivleri quraminda tiykarg`i salmaqtı tovar-materialliq rezervler iyelemekte. Bul soni bildiredi, ja`miyette normadan artiq tovar-materialliq rezervlerdin` jaratilg`anlig`inan ha`mde onin` na`tiyjesinde ja`miyettin` ag`imdag`i aktivlerinin` aylanisnin` sekinlewin ko`rsetedi. Ja`miyet bar bolg`an aktivlerden o`nimli paydalaniw sharalarin ko`riw kerek dep esaplaymiz.

1.2-keste

«Xojeli talasi» ashiq tu`rdegi aksionerlik ja`miyetinin` buxgalteriya balansi passiv statyaları analizi

Qarjilardin` qurami	2013 - jil		2014 - jil		O`zgerisi (+;-)		
	Summa, min` swm	Sal-mag`i, %	Summa, min` swm	Sal-mag`i, %	Summa, min` swm	Sal-mag`i, %	Summa, min` swm
1	2	3	4	5	6=4-2	7=5-3	8=6/2*100
1.O`z qarjilarinin` derekleri	830317	3,3	1047610	2,7	217293	-0,6	26,2
2.Minetlemeler	24496421	76,7	36809724	97,3	12313303	20,6	50,3
Sonin` ishinde							
a) Uzaq mu`ddetli minnetlemeler	13197078	53,8	-	-		-	-
b) Ag`imdag`i minetlemeler	11299343	46,2	36809724	100	25510381	53,8	225,7
Balans passivinin` ja`mi	25326738	100	37857334	100	12530596	-	49,5

Joqaridag`i kestede «Xojeli talasi» ashiq tu`rdegi aksionerlik ja`miyetinin` passiv statyalarinin` derekleri keltirilgen.

Kestede «Xojeli talasi» ashiq tu`rdegi aksionerlik ja`miyetinde 2013-jilg`a salistirg`anda jil aqirinda ja`mi passivler summasi 12530596 min` swmg`a yamasa

49,5 protsentke o'sken. Tiykarinan bul ja'miyettegi bunday dereklerin ko'beyiwin unamli dep bahalasaq boladi..

Bul dereklerin ko'beygenligine itibar qaratsaq, biz birinshiden o'z qarjilarinin derekleri 2013 jilg'a salistirmali 217293 min' swmg'a o'sken, al salmag'i bolsa ag'imdag'i jilda 2,7 protsenti, minetlemeler bolsa 97,3 protsenti quragan. Bunnan ko'rinip turg'aninday ja'miyettin o'z qarjilarinin derekleri o'tken 2013-jilg'a qarag'anda 26,2 protsentke o'sken. Buni biz unamli bahalagan halda, xojaliqtin finansliq g'a'aresizliginin artiwina, to'lew qa'bilietinin jaqsilaniwina ha'mde ja'miyettin sotsialliq-ekonomikaliq rawajlaniwina alip keletug'inin aytip o'tsek boladi.

1.3-keste

«Xojeli talasi» ashiq tu'rdegi aksionerlik ja'miyetide tovar-materialliq rezervlerin qaplawg'a tiyisli derekler menen ta'miynlengenlik analizi

Ko'rsetkishler	2013 - jil	2014 - jil	Ayirmashiliq (+, -)
1. O'z qarjilarinin derekleri	830317	1047610	217293
2. Uzaq mu'ddetli aktivler	486423	15712931	15226508
3. Tovar-materialliq rezervlerdi qaplawg'a tiyisli o'z qarjilarinin derekleri (1-2)	343894	-14665321	-15009215
4. Uzaq mu'ddetli kredit ha'm qariz	-	-	-
5. Tovar-materialliq rezervlerdi qaplawg'a tiyisli o'zlik ha'm uzaq mu'ddetli qariz derekleri (3+4)	343894	-14665321	-15009215
6. Qisqa mu'ddetli kredit ha'm qarizlar	11299343	36719724	25420381
7. Tovar-materialliq rezervlerdi qaplawg'a tiyisli ja'mi derekler (5+6)	11643237	22054403	10411166
8 Tovar-materialliq rezervlerdi ja'mi	17081262	15317580	-1763682
9. Tovar-materialliq rezervlerdi qaplawg'a o'z dereklerinin jeterliliği (+) yamasa jetispewshiligi (-) (3-8)	-16737368	-29982901	-13245533
10. Tovar-materialliq rezervlerdi qaplawg'a o'z ha'm uzaq mu'ddetli qariz dereklerinin jeterliliği (+) yamasa jetispewshiligi (-) (5-8)	-16737368	-29982901	-13245533
11. Tovar-materialliq rezervlerdi qaplawg'a ja'mi dereklerinin jeterliliği (+) yamasa jetispewshiligi (-) (7-8)	32818630	6736823	26081807

Kestedeги mag`liwmatlarga qarag`anda ja`miyette 2014-jili 36809724 min` swli qurag`an, yamasa o`tken jilg`a qarag`anda 50,3 protsentke ko`beygen. Bul derektin` ko`beyiwin ja`miyet ushin unamsiz bahalamaq lazim.

Minnetlemeler quramina itibar qaratsaq 100 protsent ag`imdag`i minnetlemelerden quralg`anina guwa bolamiz.

Joqaridag`i 1.3-kestede biz balans mag`liwmatlarina tiykarlanip ja`miyettin` aylanba qarjilarin analiz kilamiz. Bul analizdin` a`hmiyeti sonnda, jamiyettin` finansliq-xojaliq xizmetinin` na`tiyjesin, sonday-aq, finansliq g`a`rezsizligi, turaqlilig`i, kredit aliwg`a qa`bilietliligini aniqlawda o`zinin` derekleri menen tamiyinlengenlik ko`rsetkishi za`ru`rli a`hmiyetke iye. Usi joqarida keltirilgen kestdede rezerv ha`m qa`rejetlerdi qaplawg`a o`zinin` dereklerinin` jeterliligini aniqlaw metodi kelitirilgen bolip, kestdede «Xojeli talasi» ashiq tu`rdegi aksionerlik ja`miyetide tovar-materialliq rezervlerdi qaplawg`a tiyisli derekler menen ta`miyinlengenlik jag`dayin analiz qilg`animizda to`mendegi na`tiyjelelerge erisildi:

- o`z qarjilari derekleri 217293 min` swmg`a ko`beygenin
- uzaq mu`ddetli aktivler bolsa 15226508 min` swmg`a ko`beygenin.

Usilar esabinan ja`miyette 2014-jil aqirina kelip tovar - materialliq rezervlerin qaplawg`a tiyisli o`zinin` qarjilari ko`lemi 15009215 min` swmg`a kemeygen.

Qisqa mu`ddetli minnetlemeleri 25420381 min` swmg`a ko`beygen, bunday jag`day bolsa xojaliqtin` tovar-materialliq rezervlerin qaplawg`a tiyisli dereklerin` artiwina ta`sir etken. Bunday na`tiyelerdi unamsiz bahalaw kerek boladi.

1.4-keste mag`liwmatlarinan ko`rinip turipti, biz analizi qilinip atirg`an «Xojeli talasi» ashiq tu`rdegi aksionerlik ja`miyetinde 2014 jilda o`nimlerdi satiwdan aling`an taza tu`sım mug`dari 3376623 min` swmg`a artqanin ko`riwimiz mu`mkin. Tovar-materialliq rezervlerdin` quni bolsa 1763682 min` swmg`a kemeygen.

1.4-keste

«Xojeli talasi» ashıq tu`rdegi aksionerlik ja`miyetinin` aylanba qarjilarinin` aylaniwi analizi

Ko`rsetkishler	2013 jil	2014 jil	Parqi (+,-)
1	2	3	4=3-2
1. O`nim (jumis, xizmet)lerdi satıwdan aling`an taza tu`sim, min` swmda	13380200	16756823	3376623
2. Ja`mi tovar-materialliq rezervleri, min` swmda	17081262	15317580	-1763682
3. Tovar-materialliq rezervlerdin` (aylanis qarjilardin`) aylaniw koeffitsienti (1/2)	0,78	1,09	0,31
4. Tovar-materialliq rezervlerdin` (aylanis qarjilardin`) aylaniw da`wiri, ku`n esabında	459,5	329,1	-130,4
5. Aylaniw salmag`i koeffitsienti (2/1)	1,27	0,91	-0,36
6. Aylanistin` tezlesiwi yamasa sekinlesiwinen qarjilardin` bosasqanlig`i (-) yamasa qosimsha (+) tartilg`anlig`i: - ku`n esabında - summada, min` swmda -130,4*16756823/360			-130,4 -606969,3

Bulardin` na`tiyjesinde tovar-materialliq rezervlerdin` aylanis koeffitsienti 2013 jilg`a salıstırg`anda 2014 jilda 0,31 koeffitsientti qurag`an. Aylanis da`wiri bolsa 2013 jilg`a salıstırg`anda 130,4 ku`nge kemeygen, yag`niy sekinlesken. «Xojeli talasi» ashıq tu`rdegi aksionerlik ja`miyetinde tovar-materialliq rezervler aylanisinin` na`tiyjesinde ja`miyet oborotinan qarjilardin` za`ru`rligi -06969,3 min swmdi qurag`an. Bunday na`tiyjeler «Xojeli talasi» ashıq tu`rdegi aksionerlik ja`miyeti ushin unamli jag`day esaplanadi.

1.5-kestede biz ja`miyettin` debitorliq ha`m kreditorliq qarizlari balansi olar arasındag`i o`z-ara ten`lik salıstırmasin harakterleyemiz. Bunda debitorliq minnetlemielerdin` kreditorliq minnetlemelerinen artip ketiwi yamasa kerisinshe jag`daylar sa`wlelendiriledi.

Esabat jilında ashik tu`rde8gi aksionerlik ja`miyettin` debitorliq qarizlari uliwma ja`mi 2632033 min` swmdi qurap, bulardin` derekleri qarap o`tsek birinshiden «Qariydar ha`m buyirtpashilardin` qarizi» statyasi 2535450 min` swmdi al ekinshi «Sin`ar ha`m qarasli ja`miyetlik sho`lkemlerge qariz» statyasında bul summa 96583 min` swmdi quraydi.

1.5-keste

«Xojeli talasi» ashiq tu`rdegi aksionerlik ja`miyeti debitorliq ha`m kreditorliq qarizlari balansinin` analizi

Debitorliq qarizlar	Summa, min` swm	Kreditorliq qarizlar	Summa, min` swm
1		3	
Qariydar ha`m buyirtpashilardin` qarizi (4000nan 4900nin` ayirmasi)	2535450	Zat jetkizip beriwshi ha`m kesip alip islewshilerge qariz	859861
Sin`ar ha`m qarasli ja`miyetlik sho`lkemlerge qariz	96583	Sin`ar ha`m qarasli ja`miyetlik sho`lkemlerge qariz	19896892
Byudjetke saliq ha`m jiyimlar boyinsha avans to`lemleri	-	Saliq ha`m ma`jbu`riy ajiratpalar boyinsha keshiktirilgen minnetlemeler	13250268
Du`ziwshilerdin` ustav kapitalina u`lesleri boyinsha qarizi	-	Byudjetke to`lemler boyinsha qariz	-
Xizmetkerlerdin` basqa operatsiyalari boyinsha qarizi	-	Du`ziwshilerge qariz	32803
Zat jetkizip beriwshi ha`m kesp alip islewshilerge berilgen avanslar	-	Miyetke haqi to`lew boyinsha qariz	218421
		Maqsetli ma`mleketlik jamg`armalarina to`lemler boyinsha qariz	1720622
Basqa debitorliq qarizlari	-	Basqa kreditorliq qarizlari (6950den tisqari)	630857
Ja`mi	2632033	Ja`mi	36809724
Kreditorliq qarizlarinin` debitorliq qarizlarinan artiqshaliq`i	3417769 1	Debitorliq qarizlarinin` kreditorliq qarizlarinan artiqshaliq`i	
Balans	3680972 4	Balans	36809724

Kreditorliq qarizlardi ja`mi 36809724 min` swmdi quraydi yamasa kreditorliq qarizlari debitorliq qarizlarinan 34177691 min` swmg`a ko`p bolg`an. Bul jag`daydi a`lbette unamsiz jag`day sipatinda bahalanadi.

Kreditorliq qarizlardin` quramina itibar bersek, tiykarinan qarizlar to`mendegi statyalarda bolg`an:

- zat jetkizip beriwshi ha`m kesip alip islewshilerge qariz-859861 vsn` cwv;
- sin`ar ha`m qarasli ja`miyetlik sho`lkemlerge qariz-19896892 min` swmdi;

- saliq ha'm ma'jbu'riy ajiratpalar boyinsha keshiktirilgen minnetlemeler-13250268 min` swmdi;
- du'ziwshilerge qariz-32803 min` swmdi;
- miynetke haqi to'lew boyinsha qariz-218421 min` swmdi;
- maqsetli ma'mleketlik jamg'armalarina to'lemler boyinsha qariz-1720622 min` swdi;
- basqa kreditorliq qarizlari-630857 min` swdi qurag'an.

Demek, bunnan ko`rinip turg'aninday ja'miyet basshilari tez x arada kerekli is-ilajlardi a`melge asiriw kerek boladi.

1.6-keste

«Xojeli talasi» ashig tu`rdegi aktsionerlik ja'miyetinin` debitorliq qarizlarinin` aylaniwshan`lig`i analizi

Ko`rsetkishler	2013 - jil	2014 - jil	Ayirmashilig`i (+;-)
1. Ja`mi debitorliq qarizlari, min` swm	813197	1632033	818836
2. O`nim (jumis xizmet)ler satiwdan taza tu`sim, min` swm	13380200	16756823	3376623
3. Ag`imdag`i aktivlar, min` swm	20462615	22144403	1681788
4. Mu`ddetti o`tken debitorliq qarizlari, min` swm	-	-	-
5. Debitorliq qarizlarinin` aylanis koeffitsienti (2/1)	16,4	10,3	-6,1
6. Debitorliq qarizlarinin` aylanis da`wiri, ku`nde (1*360/2)	21,8	35,1	13,3
7. Ag`imdag`i aktivler quraminda debitorliq qarizlari u`lesi, (1/3*100)%	0,4	7,4	7,0
8. Mu`ddetti o`tken debitorliq qarizlari u`lesi, (4/1*100) %	-	-	-

Joqaridag`i keste mag`liwmatlarin ko`rinip turg'aninday «Xojeli talasi» ashig tu`rdegi aktsionerlik ja'miyetinin` debitorliq minnetlemelerdin` jag`dayi 2013-jilg`a qarag`anda 818836 min` swmg`a asqan. Sonin` menen birge o`nim (jumis, xizmet)ler satiwdan taza tu`sim de 2013-jilg`a salistirg`anda 3376623 min` swmg`a o`skeni gu`zetilmekte. Ag`imda aktivlerdin` ja`mi summasi bolsa 1681788 min` swmg`a ko`beygenin ko`riw mu`mkin. O`nim satiwdan taza tu`simnin` artiwi na`tiyjesinde debitorliq qarizlarinin` o`ndiriliw da`wiri o`tken jilg`a qarag`anda

13,3 ku`nge ko`beygen. Yag`niy, debitorliq minnetlemelerinin` o`ndirip aliniwi anag`urlim pa`seyigen. Sonday-aq, ja`miyette 2014-jilda debitorliq qarizlarinin` aylanis koefitsienti o`tken jilg`a qarag`anda 6,1 koefitsientke kemeygenligin de ko`riw mu`mkin. Ag`imdag`i da`wirde debitorliq minnetlemelerdin` ja`mi ag`imdag`i aktivleri quramindag`i salmag`i o`tken jili usi da`wirine qarag`anda 7,0 % ke ko`beygen. «Xojeli talasi» ashiq tu`rdegi aktsionerlik ja`miyetinin` basshilari debitorliq qarizlardi aylanis da`wirin ja`nede kemeytiriw ha`m olardi o`ndiriw ushin za`ru`r bolg`an shara ilajlardi a`melge asiriwi lazim boladi.

1.7 -keste

«Xojeli talasi» ashiq tu`rdegi aktsionerlik ja`miyetinde kreditorliq qarizlarinin` aylaniwshin`lig`i analizi

Ko`rsetkishler	2013 -jil	2014 -jil	Ayirmashiliq (+;-)
1. Ja`mi kreditorliq qarizlari, min` swm	24496421	36809724	12313303
2. Satilg`an o`nim (jumis, xizmet)lerdin` o`zine tu`ser bahasi, min` swm	12550300	15163871	2613571
3. Ja`mi minnetlemeler, min` swm	24496421	36809724	12313303
4. Mu`ddetti o`tken kreditorliq qarizlari, min` swm	-	-	-
5. Kreditorliq qarizlarinin` aylanis koefitsienti (2/1)	1,95	2,42	0,47
6. Kreditorliq qarizlarinin` aylanis da`wiri, ku`nde (1*360/2)	702,6	873,1	170,5
7. Ja`mi minnetlemeler quraminda kreditorliq qarizlari u`lesi, % te (1/3*100)	-	-	-
8. Mu`ddetti o`tken kreditorliq qarizlari u`lesi, % te (4/1*100)	-	-	-

1.7-keste mag`liwmatlarinan ko`rinip turg`aninday 2013-jilda ja`mi kreditorliq qarizlari 24496421 min` swm, al 2014-jili bolsa 36809724 min swmdi qurap o`tken jilg`a qarag`anda 12313303 min` swmg`a ko`beygen. Sonin` menen birge, satilg`an o`nimlerdin` o`ndirislik o`zine tu`ser bahasi bolsa 2613571 min` swmg`a o`skan. Bulardin` na`tiyjesinde ja`miyette kreditorliq qarizlarinin` aylanis koefitsienti 2013 - jilg`a 1,95 koefitsientten 2014 - jilg`a kelip 2,42 koefitsientke shekem ko`beygen. Yag`niy, kreditorliq qarizlarinin` aylaniwshan`lig`i o`tken jilg`a qarag`anda anag`urlim tezlesken. Bunday ko`rsetkishlerdi ja`miyet ushin unamli jag`day sipatinda bahalasaq boladi.

1.2. Kapital qoyilmalardin` ma`nisi, olardi klassifikatsiyalaw tiykarlari ha`m minezlemesi

Bazar qatnasig`i sharayatinda Respublikamizda kapital qoyilmalarinin` o`zine ta`n o`zgeshelikleri, a`hmiyeti, a`hmiyetli orni olar esabin jan`a talaplar tiykarinda sho`lkemlestiriw za`ru`rligin ju`zege keltirmekte.

Investitsiyalar protsessinde kapital qoyilmalardin` ornin teoriyalıq jag`inan analiz qiliw za`ru`rligi izertlenip atirg`an ob`ektin` o`zine ta`nligi menen belgilenedi. Bul boyinsha Prezidentimiz I.A.Karimov aytıp o`tkenindey, «investitsiya salasi ma`mlekettin` ekonomikalıq erkinligin, turaqlilig`in ta`miyinleydi ha`m xalıq xojalig`inin` barlıq tarmaqlarının` tez o`siwi, bolg`isi joqarılawdin` a`hmiyetli diywali bolıp xızmet qiladi».

Sanaat ka`rxanalari a`meliyatında kapital qoyilmalardin` za`ru`rligin tiykarlaw ha`m ekonomikalıq mazmunin jaritiwda olardi investitsiya xızmeti menen baylanisli ha`mde pariqlı ta`replerin izertlew maqsetke muwapiq boladı.

Ma`mleketimizde investitsiya xızmeti «Investitsiya xızmeti» tuwrisındag`i O`zbekistan Respublikasi Nizami menen ta`rtipke salınadı. Usi nizamnin` 2-statyasına muwapiq, «investitsiyalar - ekonomikalıq yamasa basqa xızmet ob`ektlerine sariplanatug`in materiallıq ha`m materiallıq emes baylıqlar ha`mde olarg`a tiyisli huqıqlardan ibarat»⁵.

Investitsiyalardin` ma`nisi tuwrisındag`i zamanago`y qaraslardı ta`riyiplew, salistiriw ha`m kritikalıq bahalaw mikro ha`m makro ekonomikalıq da`reje ushin olar mazmunındag`i sezilerli pariqlardı aniqlaw imka`nin berdi.

Bazar qatnasig`i sharayatında investitsiyalardin` a`hmiyeti tuwrisında jurtbasshimiz da o`z lektsiyalarında o`z-aldına itibar qaratqan halda to`mendegilerdi aytıp, «...biz ha`zirden-aq, rawajlanıwımızdin` krizisten keyingi da`wiri haqqında teren` oylawımız, bul boyinsha uzaq mu`ddetke mo`ljellengen bag`dar islep shig`iw haqqında bas qatiriwımız kerek. Bul bag`dar ekonomikamızdin` tiykarig`i tarmaqlarin modernizatsiyalaw ha`m texnikalıq jan`alaw, ma`mleketimizdin` jan`a shoqqılardı iyelewi ushin ku`shli tu`rtki

beretug`in ha`m ja`ha`n bazarinda ba`sekeleslikti ta`miyinleytug`in zamanago`y innovatsiya texnologiyalarin engiziw boyinsha maqsetli joybarlardi o`zinde ja`mlewi da`rkar. ... Bul boyinsha, da`slepki esap-kitaplarg`a ko`re, uliwmalik quni 24 milliard AQSh dollarinan ziyat bolg`an qa`riyip 300 investitsiya joybari u`stinde islemektemiz. Sonnan, bunda jan`a qurilis joybarlari-18,5 milliard dollardi, modernizatsiya ha`m rekonstruktsiya qiliw, texnikaliq ha`m texnologiyaliq qayta u`skenelew boyinsha joybarlar bolsa shama menen 6 milliard dollardi quraydi.

Esap-kitaplar soni ko`rsetpekte, usi joybarlardin` a`melge asiriliwi innovatsiyaliq ha`m energiyani tejeytug`in texnologiyalardi engiziw ha`m ja`ha`n bazarinda talap bar bolg`an jan`a tu`rdegi tovarlar o`ndirisin o`zlestiriw esabinan jilina 10,4 milliard dollarliq qosimsha o`nim o`ndiriw, jilliq eksportti 6, 5 milliard dollarg`a ko`beyittiriw, jalpi ishki o`nim ko`lemin sezilerli da`rejede asiriw imka`nin beredi.»⁶-degen edi.

Professor D.G`.G`ozibekovtin` pikirinshe, «a`dette, makroekonomikaliq da`rejede investitsiyalar deyilgende o`ndiris quralların ta`krar o`ndiriwge, jan`a u`y-jay binalarin, tovar-materialliq rezervlerdi ko`beyittiriw ha`m usi siyaqlilarg`a bag`darlang`an qa`rejetlerinin` bir bo`limi tu`siniledi».

Ol. Sharp, Dj. Beylilardin` ta`riypinshe, «investitsiyalar keleside bahaliq aliw maqsetinde ha`zirgi waqitti belgili bir bahaliqlardan waz keshiw degendi an`latadi».

K.Wrazovtin` aytiwinsha, «investitsiya so`zinin` ekonomikaliq ma`nisi qarji kiritiwdi an`latadi».

Investitsiyalar mikro da`rejede yag`niy o`z-aldina xojaliq ju`rgiziwshi sub`ekt yamasa fizikaliq ta`rep ko`z-qarasinan, keleside da`ramat yamasa sotsialliq na`tiyje aliw maqsetinde sariplang`an qa`rejetler esaplanadi.

Kapitallasiwg`a ko`re investitsiyalar finansliq ha`m kapital investitsiyalarg`a bo`linedi.

Finansliq investitsiyalar bolsa keleside investorg`a qaytarilatug`in, xarakterine ko`re kapitallaspaytug`in, tekg`ana qosimsha da`ramat aliw maqsetinde basqa ka`rxanalar xizmetine ma`lim mu`ddetlerge kiritilgen qarjilar.

Kapital investitsiyalar yamasa kapital qoyilmalar tikkeley ka`rxanalardin` materialliq-texnikaliq bazasin qurawshi tiykarg`i qurallar ha`m materialliq emes aktivler qunina kiritiletug`in yag`niy keleside ka`rxanalardin` tiykarg`i kapitalina aylanatug`ni investitsiyalar esaplanadi.

Bazar ekonomikasi sharayatinda sanaat ka`rxanalari xizmetin keleshekli rawajlandiriwdin` a`hmiyetli faktorlarinan biri olardin` materialliq texnikaliq bazasin rawajlandiriw bolip tabiladi. Bul maqsette kiritilgen investitsiyalardin` o`zaldina o`zgesheligi sonda, olar kapitallasadi ha`m kapital investitsiyalar dep ataladi.

Ha`zirgi ku`nde ka`rxanalar a`meliyatinda ha`m ekonomikaliq a`debiyatlarda «investitsiyalar», «kapital qoyilmalar» ha`m «aylanistan tisqari Aktivler kapital qoyilmalar» siyaqli ekonomikaliq atamalar ken` qollanilmaqta. Usi atamalardin` pariqli ta`replerin ajiratiw boyinsha ekonomist alimlar ortasinda disskutsiyalar bar. Uliwma alg`anda, bul atamalar ka`rxana mu`lkin quriw, satip aliw, jan`alaw, ken`eyittiriw ha`m qayta ta`mirlew siyaqli ma`nislerdi an`latadi. Biraq, olardin` o`zine ta`n qatar pariqli ta`repleri bar.

F. M. Fremgernin` pikirinshe, «investitsiya - bul keleshekte ko`birek tutiniw imka`niyatina iye boliw ushin ertengi ku`nge qaldirilg`an na`rse. Onin` bir bo`limi ha`zirde isletilmesten rezervke qaldirilatug`in tutiniw buyimlari bolip, basqa bo`limi bolsa o`ndiristi ken`eyittiriwge bag`darlang`an resurslar esaplandi». Bul ta`riyip ko`birek kapital qoyilmalarg`a say keledi.

«Investitsiya» ha`m «kapital qoyilma» atamalarinin` bir-birinen pariqli ta`replerin D. G`. G`ozibekov to`mendegishe ajiratadi: «investitsiyalar» atamasi «kapital qoyilma», «investitsiyalardin` mu`lklik formasi», «kapital», «kredit» ha`m basqa atamalarg`a ko`re ken`irek tu`sinshe esaplanadi.

Biz de usi pikirge qosilamiz, investitsiyalardin` qamraw ken`irek bolip, olar tek g`ana bahali qag`azlardi finanslastiriw, ba`lkim tiykarg`i qurallar, aylanis qarjilarg`a sariplang`an qarjilardi da o`z ishine aladi.

«Aylanstan tisqari aktivler kapital qoyilmalar» atamasinin` ma`nisin tu`siniw ushin aldi menen olardi ta`n aliw kriteriyalari ha`m quramin aniqlap aliw maqsetke muwapiq boladi.

Aylanstan tisqari aktivler to`mendegi sha`rtlerge juwap bergen jag`daydag`ana ta`n alinadi:

1. Paydali xizmet mu`ddeti bir jildan artiq boliwi lazim;
2. Ka`rxana tiykarg`i xizmetinde qatnasiwi za`ru`r;
3. Alip satiw maqsetinde paydalalinip atirg`an bolsa.

Usi ko`z-qarastan, aylanistan tisqari aktivler quramina satiw ushin mo`ljellengen, o`ndiris protsessinde diyerli paydalanilmatug`in jer ha`m binalar kirmeydi. Olar uzaq mu`ddetli aktivler quramina kiritiledi. Ob`ektlerdi belgili bir toparg`a tiyisli ekenligin tiykarlawda olardin` o`zine ta`n o`zgesheliklerine itibar qaratiw za`ru`r. Ma`selen, ag`ashbap ko`p jilliq terekler awil xojalig`i ka`rxanalarinin` o`ndiris protsessinde tiykarg`i qural esaplansa, ag`ashti qayta islew tsexinda bolsa aylanis qarji esaplanadi.

Aylanistan tisqari aktivlerdi materialliq aktivler, materialliq emes aktivler ha`m ta`biy resurslardan ibarat toparg`a bo`liw mu`mkin.

Materialliq aktivler paydalaniwdag`i jer, bina ha`m qurilmalar, a`sbap-u`skeneler kiritiledi. Olar ta`biy ko`riniske iye bolip, o`z-aldina o`zgeshelikleri menen pariqlanadi. Ma`selen, jerden paydalaniw mu`ddeti sheklenbegen ha`m ol materialliq aktivler ishinde amortizatsiya esaplanbaytug`in birden-bir aktiv esaplanadi.

Ta`biy resurslardin` ekonomikalig jag`inan jerden pariqli ta`repleri bar. Olar qazip alinadi, o`nimler o`ndiriwde da`slepki shiyki-zat sipatinda paydalaniladi ha`m qayta islenedi. Olarg`a temir rudasi, neft, gaz, tog`ay meteriallari ha`m

basqalar kiredi. Ta`biy resurslarg`a da amortizatsiya esaplanbaydi. Olardi qazip aliw, qirqiw, kesiw ha`m sorip aliw na`tiyjesinde azayip baradi.

Materialliq emes aktivler materialliq-zat ko`riniske iye bolmag`an, xojaliq ju`rgiziwshi sub`ekt ta`repinen tiykarg`i xizmetinde paydalaniw yamasa basqariw ushin qadag`alaw qilinatug`in ob`ektler.

Aylanistan tisqari aktivlerdin` buxgalteriya esabin sho`lkemlestiriwde ag`imdag`i da`wirde olarg`a sariplaantug`in kapital qa`rejetler ha`m olardin` balansta sa`wlelendiriletug`in qaldiq qunin esaplaw tiykarg`i waziypalardan sanaladi. Bul waziypalardi a`melge asiriwda to`mendegi mashqalalardi sheshiw lazim:

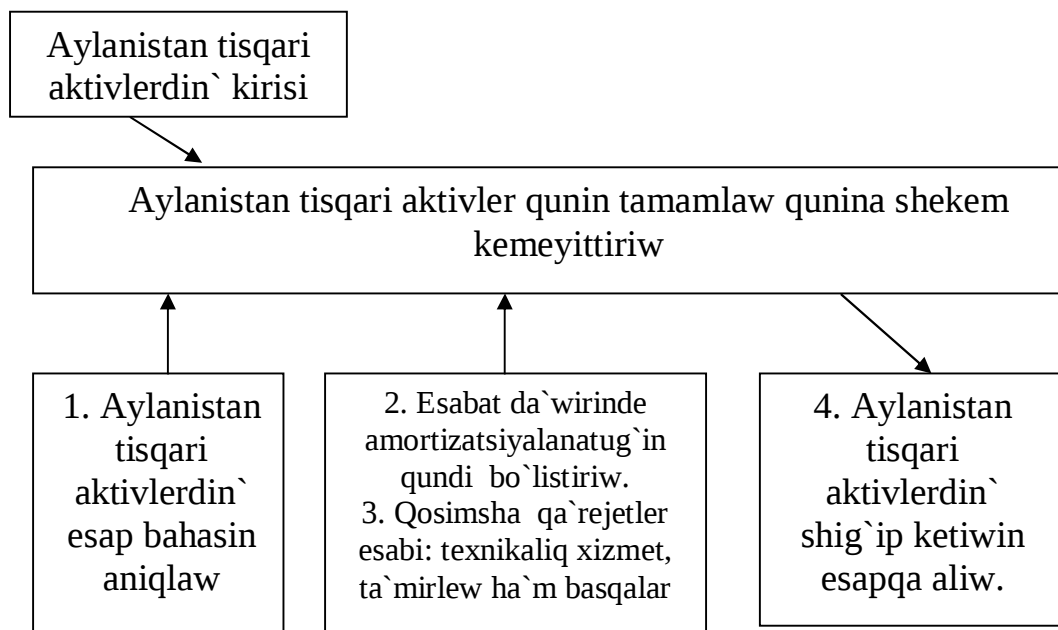
1. Aylanistan tisqari aktivlerdin` da`slepki qunin aniqlaw;
2. Aylanistan tisqari aktivlerdin` bir bo`limin ka`rxana qa`rejetlerine alip bariw usillarin tan`law;
3. Aylanistan tisqari aktivlerden paydalaniw, ta`mirlew ha`m olarg`a texnikaliq xizmet ko`rsetiwde esapqa aliw ta`rtibin islep shig`iw;
4. Aylanistan tisqari aktivlerdin` shig`ip ketiwin buxgalteriya esabinda sa`wlelendiriw (1.1.-su`wret).

O.Bobojonov, K. Jumaniyozovlardin` aytiwinsha, «Kapital qoyilmalar dep sub`ekt ta`repinen jan`a tiykarg`i qurallardi quriw, satip aliw, rekonstruktsiya qiliw, paydalanilmay atirg`an tiykarg`i qurallar ob`ektlerin ken`eyittiriw ha`m texnikaliq u`skenelew ushin qarjilardin` sariplaniwina aytiladi».

Tiykarg`i qurallardi ta`mirlew, a`sbap-u`skenelerge xizmet ko`rsetiw, janilg`i satip aliw qa`rejetleri bolsa kapital emes qa`rejetler yamasa esabat jilinda da`ramat aliw maqsetinde sariplang`an qa`rejetler esaplanadi.

Kapital qoyilmalar menen kapital emes qa`rejetlerdi pariqlaw za`ru`r. Kapital emes qa`rejetler esabat da`wirinde da`ramat keltiredi. Kapital qoyilmalar bolsa bir neshe jillardan keyin da`ramat keltire baslaydi.

Bazar ekonomikasi sharayatinda ka`rxanalar a`meliyatinda kapital qoyilmalar za`ru`r a`hmiyetke iye.

1.1-su`wret. Aylanistan tisqari aktivlerdi esapqa aliw.

Alip barilg`an ilimiy izleniw na`tiyjeleri soni ko`rsetpekte, jaqin bes jilliqta ko`pshilik shet ellik ekonomist alimlar ta`repinen kapital qoyilmalar esabin jetilistiriw boyinsha a`melge asirilg`an izertlew jumislarinda kapital qoyilmalar esabinin` ayrim ta`repleri g`ana belgili bir tarmaq misalinda izertlengen.

Biraq, usi izertlew jumisinda sanaat ka`rxanalarinda kapital qoyilmalardi esapqa aliw do`geregindegi mashqalalar u`yrenilmegen. Sonday-aq, usi izertlewshilerdin` ilimiy miynetlerinde kapital qoyilmalardin` tiykarg`i quramliq bo`limlerin qa`liplestiriw ha`m jaratiw mashqalalarina jeterli da`rejede toqtalmag`an.

Izertlewlerdin` ko`rsetiwinshe, ha`zirgi ku`nde kapital qoyilmalarg`a ta`riyip beriwde ekonomist alimlar ortasinda tu`rlishe qaraslar bar.

A.S.Sotivoldievtin` pikirinshe, «ka`rxana ta`repinen jan`a qurilisqa, tiykarg`i qurallardi satip aliwg`a, rekonstruktsiyag`a, ha`rekettegi tiykarg`i qurallardi ken`eyittiriw ha`m quwatin texnikaliq jag`inan qayta qurallandiriwg`a sariplang`an pul qarjilar kapital qoyilmalar esaplanadi».

Bul ta`riyipte kapital qoyilmalar mazmunin jaritiwda ko`birek tiykarg`i qurallardi jaratiw ha`m ken`eyittiriwge sariplang`an qa`rejetlerge itibar qaratilg`an. Biraq, bunda kapital qoyilmalar qurami toliq o`z ko`rinishin tappag`an. Sonday-aq,

usi ta'riyipte kapital qoyilmalar sipatinda tiykarinan sariplang'an pul qarjilari aytilg'an. Kapital qoyilmalar tekg'ana pul qarjilari, ba'lkim materialliq qarjilar (materiallar, materialliq emes aktivler, u'skeneler ha'm basqalar) ko'rinishinde de boliwi mu'mkin.

Bul ta'riyipler kapital qoyilmalar ma'nisin toliq sa'wlelendirmeydi. Sebebi, kapital qa'rejetler tekg'ana tiykarg'i qurallarg'a salistirmali emes, ba'lkim materialliq emes aktivlerge salistirmali ha'm a'melge asiriliwi mu'mkin.

O'zbekistan Respublikasi buxgalteriya esabinin` 21-sanli milliy standarti (BEMS) na muwapiq, kapital qoyilmalarg'a to'mendegishe ta'riyip beriledi: «kapital qoyilmalar bul ka'rxananin` tiykarg'i qurallari ha'm materialliq emes aktivlarine qoyilg'an investitsiyalar, sonday-aq, o'nimdar ha'm jumis haywanlari padasin sho'lkemlestiriv qa'rejetleri (quninan qatti na'zer aylanis qarjilarina kiritishi quslar, terili haywanlar, qoyanlar, pal ha'rreler, shanag'a qosilatug'in ha'm saqshi iytler, ta'jiriybe haywanlarinan tisqari)».

Alip barilg'an izertlewlerdin` ko'rsetiwinshe, kapital qoyilmalarg'a ekonomist alimlar ta'repinen berilgen ta'riyipler onin` ma'nisin toliq jaritip bere almaydi. Sebebi, usi ta'riyiplerde kapital qoyilmalardin` ayrim zamanago'y tu'rlerinin` jaratiliwi o'z ko'rinishin tappag'an, yag'niy da'stu'rlik ta'miynat, sawda belgileri, avtorliq huqiqlari siyaqli materialliq emes aktivler qurilmaydi, satip alinbaydi, ta'mirlenbeydi, ba'lkim jaratiladi. Bularg'a sub'ekttin` xizmetkerleri ta'repinen jaratilg'an tu'rli islenbeler, sanaat u'lgileri oylap tabiwlarin kiritiw mu'mkin. Ayrim kapital ta'mir qa'rejetleri buxgalteriya esabinin` kontseptual tiykarlarina muwapiq kelmeydi. Sebebi kapital ta'mir qa'rejetleri u'lken summani qurap, olar tiykarg'i quraldi paydali mu'ddetin asiradi. Bul bolsa, kapital qoyilmalardi barliq o'zgesheliklerin sa'wlelendiretug'in tamamlang'an ta'riyipti keltirivdi talap etedi. Joqaridag'ilardan kelip shiqqan halda kapital qoyilmalarg'a to'mendegishe ta'riyip beriw maqsetke muwapiq boladi: «*kapital qoyilmalar* - tiykarg'i qurallar ha'm basqa uzaq mu'ddetli aktivlerdi satip aliw, quriw, kapital

ta'mirlew, ken'eyittiriw ha'mde jaratiw menen baylanisli qa'rejetler jiyindisina aytiladi».

Bazar qatnasiqlarinin` rawajlaniwi o`ndiris esabinin` sho`lkemlestiriwshilik da`rejesine ja`nede joqariraq talaplar qoyadi, sebebi ol ka`rxana ha`m onin` ishki bo`linbelerin jumis xizmeti tuwrisinda haqiqiy mag`liwmatlardi aliwdin` tiykarg`i deregi esaplanadi. Usi mag`liwmatlar tiykarinda ka`rxananin` finansliq na`tiyjeleri aniqlanadi.

1.3. Kapital qoyilmalar esabi ha`m esabatinin` waziypalari ha`m printsipleri

Kapital qoyilmalar boyinsha qa'rejetlerdi esapqa aliwdag`i tiykarg`i waziypalar to`mendegilerden ibarat boliwi maqsetke muwapiq boladi:

- kapital qoyilmalar ob`ekti ha`m tu`rleri boyinsha haqiqiy orinlang`an jumislar qa'rejetlerin o`z waqtinda, toliq ha`m isenimli esapqa aliw;

- kapital qoyilmalardi da`slepki ha`m jiyma hu`jjetlerde belgilengen ta`rtipke muwapiq ra`smiylestiriw;

- qollanilip atirg`an normativ ha`m rejedegi o`zine tu`ser bahasinan artiwlarin aniqlaw;

- smeta quni ha`m orinlanatug`in islerdin` haqiqiy o`zine tu`ser bahasi ortasindag`i pariqlardi esapqa aliw ha`mde analiz qiliw;

- materialliq, miynet ha`m finansliq resurslardan paydalaniwdi qadag`alaw.

Soni o`z-aldina aytiw kerek, tu`rli mu`lkshilik formalarinin payda boliwi, ka`rxanalardin` sirtqi bazarg`a shig`a baslawi a`meldegi buxgalteriya esabi sistemasin jetilistiriw za`ru`rligin keltirip shig`aradi.

A`meliyatta buxgalteriya esabi xojaliqlarinin` finansliq, materialliq ha`m miynet resurslarinin` jag`dayi, isbilermenlik na`tiyjesindegi qa'rejetleri, o`nim satiwdan alinatug`in da`ramatlardi o`z waqtinda aniqlaw imka`nin beriwi kerek, na`tiyjede ka`rxana finansliq na`tiyjesin aniqlaw buxgalteriya esabi mag`liwmatlarinin` toliqlilig`i, o`z waqtinda mag`liwmat tutiniwshilarg`a jetkiziliwine baylanisli. Sebebi ha`zirgi waqitti buxgalteriya esabi ka`rxanalar

basqariw sistemasin za`ru`r mag`liwmatlar menen ta`miyinley almaydi. Sonday-aq, ka`rxanalarda buxgalteriya esabinin` a`hmiyetli quramliq bo`limi esaplang`an kapital qoyilmalar esabi da na`tiyjeli sho`lkemlestirilmegen.

Bazar qatnashlari protsessinde buxgalteriya esabinin` a`hmiyetli waziypasi ka`rxana basqariw sistemasin mag`liwmat menen ta`miyinlew esaplanadi. Ha`zirgi waqitti usi waziypaning` qanig`arsiz orinlanip atirg`anlig`i ha`m bul boyinsha o`zgerttiriwler qiliw ha`mde kapital qoyilmalar buxgalteriya esabin bazar ekonomikasi talaplarina say qilip jetilistirilip bariw da`wir talabi ekenligi ayqin belgili bolmaqta.

Kapital qoyilmalar esabin bazar printsipleri tiykarinda jetilistiriw tekg`ana esap mag`liwmatlari shen`berinin` mazmunin, maqsetke muwapiqlig`in, mu`ddetin, buxgalteriya esabin ju`ritiw kapital qoyilmalardi basqariw esabinin` ob`ektlerin sa`wlelendiriw usillarin ken`eyittiriw tiykarinda bolmaslig`i kerek, sebebi usi jag`day esap jumislarinin` ko`lemi artiwina alip keliwi mu`mkin. Kapital qoyilmalar buxgalteriya esabi o`ndiristin` basqariw sistemasinda tekg`ana basqariw ob`ektlari haqqinda mag`liwmat beriw deregi bolip qalmastan, ba`lkim onin` jag`dayi u`stinen operativ ra`wishte qadag`alaw qurali da esaplanadi.

Bu`gingi ku`nde O`zbekistan Respublikasinda buxgalteriya esabinin` ajiralmas bo`limi esaplang`an basqariw esabin a`meliyatqa engiziw za`ru`rligi kelip shikpaqta. Sebebi sirt el kapitallarinin` ma`mleketimiz ekonomikasina kirip keliwi ha`m shet ellik sponsorlar menen baylanislar ornatiliwi kapital qoyilmalar esabin da usi ko`z-qarastan bahalawdi, olardi xaliq-araliq standartlar talaplari tiykarinda sho`lkemlestiriw za`ru`rligin keltirip shig`armaqta.

Respublikamizda buxgalteriya esabinin` milliy standartlari qabil qilinbastan aldin ekonomist alimlarimiz ortasinda basqariw ha`m finansliq esabina tu`rlishe qaraslar bolg`an, bul salada tartis-taliqlawlar ju`rgizgen.

Sonnan, S. Qodirxonovtin` pikirinshe, «Eger qa`lese o`ndiris qa`rejetlerinin` buxgalteriya esabin o`z-aldina ju`ritiw mu`mkin, yag`niy o`ndiris qa`rejetleri schetlarin uliwmalig` sistemasinan ajiratip alg`an halda ju`ritip, sonin` menen batis

ma'mleketlerde ken' tarqalg'an o'ndiris ha'm finans buxgalteriya esabina o'tiw mu'mkin. Na'tiyjede o'ndiris buxgalteriyasi menen finans buxgalteriyasi sho'lkemlestiriwshilik jag'inan ajratiliw mu'mkin boladi. Bunda o'ndiris buxgalteriyasi esapti o'ndiristi basqariw ha'm o'ndirislik o'zine tu'ser bahani kalkulyatsiya qiliwdin' ma'pin go'zlep ju'ritilse, finansliq esap ka'rxananin' finansliq esabatin du'ziw ha'm onin' finansliq ha'mde kommertsiyaliq xizmetin basqariw maqsetinde ju'ritiledi.

Esapshiliqtin' bunday ta'rtibine o'tiw ha'r qiyli da'rejedegi basqariw sistemasin za'ru'rli mag'liwmatlar menen ta'miyinlewdi sezilerli da'rejede jetilistiriw menen birge, o'ndiris qa'rejetleri, o'zine tu'ser baha ha'm o'nimnin' ayrim tu'rlerinin' rentabellik da'rejesi haqqinda kommertsiyaliq sirlarin saqlaw (jasiriw) imka'nin beredi».

Joqaridag'ilardi esapqa alip O'zbekistan Respublikasinda buxgalteriya esabin rawajlang'an ma'mleketlerdegi siyaqli finansliq ha'm basqariw esaplarina bo'lip sho'lkemlestiriw ta'rtibin teoriyalik ha'm a'meliy jag'inan jetilistiriw kerek. Qa'rejetler ishinde de ayrim ob'ektler ha'm bo'linbeler boyinsha qa'rejetlerdin' orni u'lken. A'yni paytittag'i qa'rejetler esabi kontseptsiyasina ko're esabat formalari ha'm talaplari anag'urlim qisqardi, buxgalteriya esabi xaliq-araliq a'meliyatina ko're qa'rejetlerdi turaqli ha'm o'zgeriwshen toparlarg'a bo'liw qollanilmaqta.

O'zbekistan Respublikasi Ministrler Komitetinin' 1999 jil 5 fevraldag'i 54-sanli qarari menen tasdiqlang'an «O'nim (jumis, xizmet)lerdi o'ndiriw ha'm satiw qa'rejetleri qurami ha'mde finansliq na'tiyjelerdi qaliplestiriw ta'rtibi tuwrisinda» g'i Nizam (keyingi o'zgarttiriwler menen) o'ndiris qa'rejetleri, sonin' ishinde qurilis salalari o'ndiris qa'rejetleri esabinda xaliq-araliq a'meliyattan paydalaniw imka'nin beredi. Biraq qiling'an islerdin' unamli xarakterine qaramay o'ndiris qa'rejetlerin toparlaw ha'm olardin' esabin jetilistiriw ha'm jaqsilaw za'ru'r.

Usi Nizamg`a tiykarlanip ma`meleketimiz esap sistemasinda buxgalteriya esabin finansliq ha`m basqariw esabina bo`liw boyinsha a`meliy jumislar qilindi yag`niy finansliq esap, basqariw esabi, olardin` ma`nisi ha`m pariqlari, qollaniliwi shegaralari belgilep berildi. Usi orinda sawal tuwiliwi ta`biy kapital qoyilmalar esabin ju`ritiw finansliq esaptin` waziypasina kiredime yamasa basqariw esabina? Kapital qoyilmalar ekonomikalik mazmunina ko`re qa`rejetler toparina kirgenligi sebepli oni basqariw esabina kiritiw logikalik tuwri bolar edi.

Na`wbettegi mashqala, kapital qoyilmalar buxgalteriya esabin sho`lkemlestiriwde ishki paydalaniwshilar ushin finansliq esap schetlar rejesin islep shig`iw, buxgalteriya esabinin` sho`lkemlestiriwshilik tiykarlari ha`m metodologiyasin, qa`rejetlerinin` kelip shig`iw derekleri ha`m juwapkerlik oraylari boyinsha analiz ha`m qadag`alaniwi resurslardan paydalaniwda normativlerden shetke shig`iwlar siyaqli jag`daylar itibarg`a aliniwi kerek. Usi mashqalalar unamli sheshilshende g`ana, buxgalteriya esabinin` na`tiyjeliligi ha`m basqariwdag`i orni asadi.

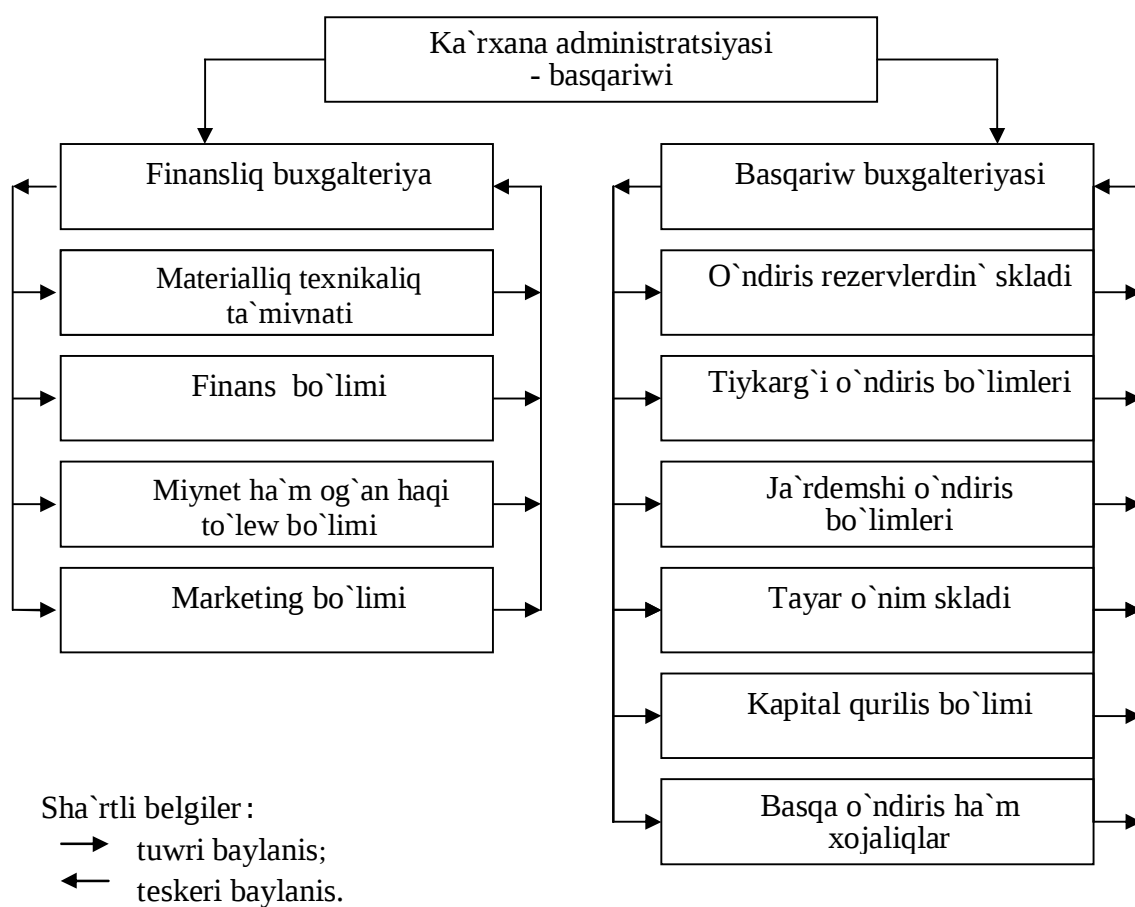
Ja`ne bir mashqala bul esap bag`darlarinan biri «o`ndiris esabi» atamasin kapital qoyilmalar do`gereginde aniqlaw. Bul atama jan`a atama emes, ba`lkim oni ko`plegen xojaliq ju`rgiziwshi sub`ektler qollap kelmekte. Ayrim jag`daylarda ol «O`ndiris esabi» yamasa o`zine tu`ser baha esabi dep ju`ritilmekte. Ha`zirgi ku`ndegi aktual ma`sele usi atamani tuwri aniqlaw ha`m oni xaliq-araliq a`meliyattag`i atamalarg`a sa`ykeslep ju`ritiw esaplanadi.

«Accounting» so`zi «esap», «Cos» - «qa`rejetler, sariplar», «sost accounting» so`zi «o`zine tu`ser baha kalkulyatsiyasi» ma`nisin bildiredi.

Joqaridag`i ta`riyiplerdi uliwmalastirip juwmaq qilg`animizda, o`ndiris qa`rejetleri tikkeley o`ndiris ushin sariplang`an materialliq ha`m miynet qa`rejetleri jiyindisinin ibarat bolip, ka`rxananin` o`ndirislik o`zine tu`ser bahani aniqlawda tiykar esaplanadi. Usi orinda, ta`biy sawal tuwiladi. Kapital qoyilmalar bahaliliqlarma yamasa o`ndiris sarippa? Ma`selen, qurilisqa qiling`an sarip-qa`rejet qaysi buxgalteriya esabi schetinda, qay usilda esapqa aliniwi kerek? Bul

tu'siniklerdi aydinlastiriw ushin ayrim ekonomist alimlar pikirlerin keltiriw mu'mkin.

A.Yarugovanin` aytiwinsha, «basqariw esabi qa'rejetler ha'm da`ramatlardin` esabi pu`tin xojaliq xizmetinin`, sonin` ishinde kapital qoyilmalardin` na'tiyjeliligin esapqa aliw ha'm xojaliq protsesslerin optimallastiriw usillarinin` o`z ishine almaqta».

1.2- su`wret. Ka`rxanalarda kapital qoyilmalardin` finansliq ha'm basqariw esabin sho`lkemlestiriw.

Bunin` ushin aldi menen, finansliq ha'm basqariw esabinin` ob`ekti ha'm waziypalarin aniqlap aliw za`ru`r.

O. Bobojonov, Q. Jumaniyozovlardin` pikirinshe, «finansliq esap sho`lkemnin` finansliq tariyxin sa`wlelendiredi. Buxgalteriya o`tkizbeleri xojaliq aylanislari ju`z berip o`tkennen keyin beriledi. Eger finansliq esabattin` mag`liwmatlari rejlestiriw ushin tiykar qilinip alinsa da, olar o`z ta`biyatlarina

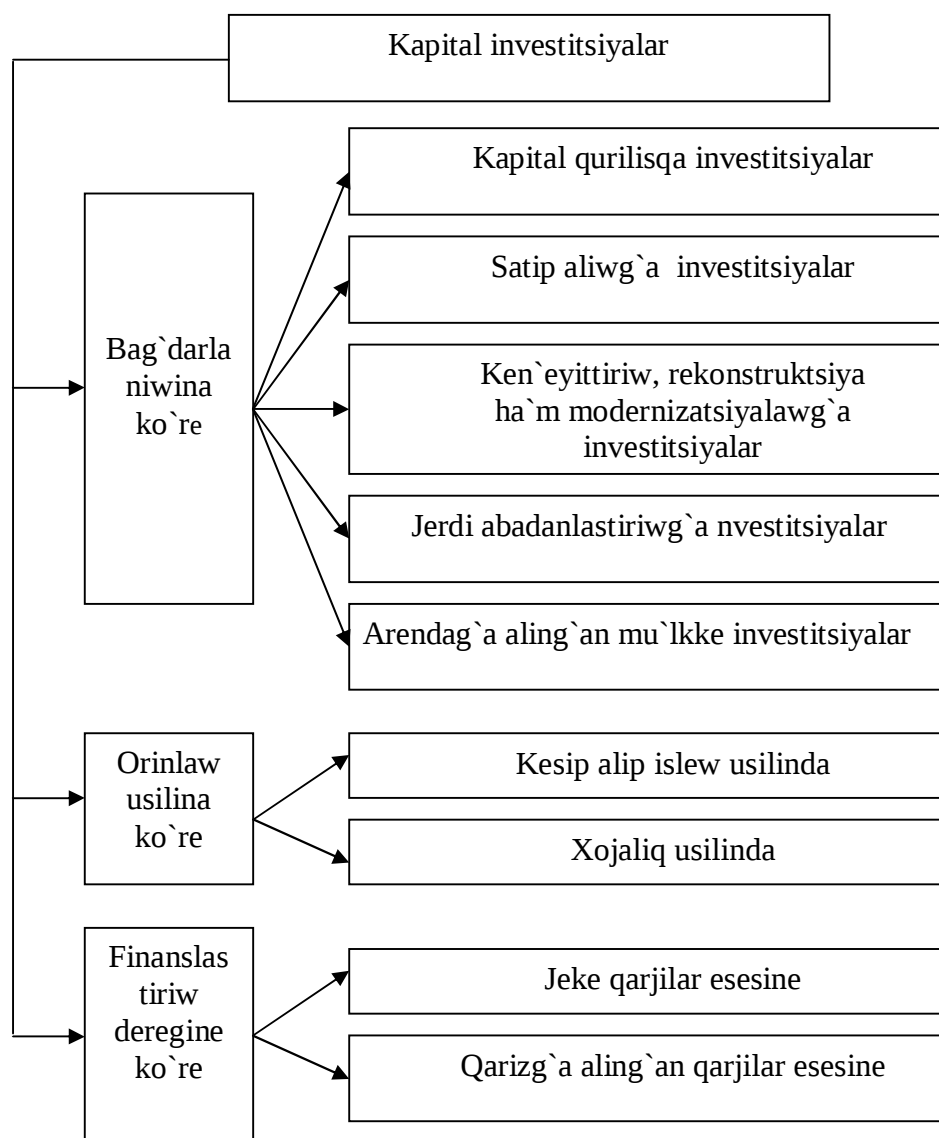
ko`re tariyxiy o`zgeshelikke iye. Basqariw esabi bolsa tariyxiy o`zgeshelikke iye bolg`an mag`liwmat penen birgelikte, kelejeki bahalaw ha`m rejelestiriwdi de o`z ishine aladi. Sonday-aq, olar finansliq ha`m basqariw buxgalteriyasinin` o`z-ara baylanislig`in to`mendegishe xarakterleydi:

V.F.Paliydin` pikirinshe, «Finansliq esabatlardin` mag`liwmatlari haqiqiy paydalaniwshilar ushin aqirg`i mag`liwmatlar bolip tabiladi. Bul mag`liwmatlar tamamlang`an aylanislardi sa`wlelendiredi. Basqariw esabi tiykarinan ishki aylanislar qadag`alawi ha`m rejelestiriw menen shug`illanadi. Onin` xizmeti tiykarinan kelesi aylanislar esabina bag`darlang`an».

Juwmaqlap aytqanda, basqariw esabi ka`rxana o`ndiris xizmetinin` o`zgesheligi, basqariw sistemasinin` sho`lkemlestiriliwi, hu`jjetlestiriw protsesslerinin` o`zgesheliklerine qarap ha`r bir ka`rxanada, usi ka`rxananin` esap siyasatinin` sho`lkemlestiriliwine ko`re ju`ritiledi.

Basqariw esabi buxgalteriya esabin sho`lkemlestiriwdin` joqari da`rejesi bolip ha`m o`ndiristi optimallastiriwdin` aktiv qurali bolip, maksimal payda aliw imka`nin beredi.

Joqaridag`i pikirlerdi uliwmalastirg`animizda, finansliq esap bolip o`tken aylanislardi esapqa alsa, basqariw esabi bolip o`tken aylanislardi esapqa aliw menen birge, kelejeki rejelestiriw ha`m bahalawdi da o`z ishine aladi. Demek, basqariw esabi mag`liwmatlardi qamrap aliw o`zgesheligine salistirmali ken`irek. Sol sebepli, kapital qoyilmalar esabin finansliq ha`m basqariw esabinin` za`ru`r elementlerin o`zinde qamtig`an esap siyasatina baylanisli alip barilsa maqsetke muwapiq bolar edi. Sebebi, aldi menen, finansliq esap bahaliliqti esapqa alsa, kapital qoyilma da ekonomikaliq payda keltiriwshi bahaliliq formasina keltirilmegen aktivti jaratiw ushin sariplang`an kapital qa`rejetlerden ibarat. Ekinshiden, kapital qoyilmalar tamamlanbag`an protsess ekenligin inabatqa alg`animizda, bul qa`rejetler finansliq esaptin` emes, ba`lkim ko`birek basqariw esabinin` ob`ekti sipatinda esapqa aliw maqsetke muwapiq boladi.

1.3 -su`wret. Kapital qoyilmalardin` klassifikatsiyalaniwi.

Joqaridag`i pikirlerimizge tiykarlang`an halda kapital qoyilmalar ha`m finansliq esapta basqariw esabi ob`ekti bolip esaplang`anlig`i sebepli olardin` ha`r ekewine tiyisli aniq ob`ektlerdi ajiratip esapqa alip bariwdin` en` maqul variant dep esaplaymiz. Bizin`she kapital qoyilmalar boyinsha qa`rejetli protsessler esabi basqariw esabinin` ob`ekti sipatinda ajratilsa maqsetke muwapiq bolar edi. Sebebi, bazar ba`sekesi sharayatinda usi mag`liwmatlar tek basqariw xizmetkerleri ha`m sub`ekt menejerlerinin` tuwri qararlar qabil qiliwi, kelesi xizmetin rejelestiriwde en` za`ru`r mag`liwmatlar sipatinda xizmet qiliwi mu`mkin. Bul o`z na`wbetinde basqariw esabinin` o`zgesheliklerinen kelip shig`ip, kapital

qoyilmalar tuwrisindag`i sub`ekttin` mag`liwmatlarin kommertsiyaliq siri sipatinda saqlaniwin ta`miyinleydi. Tamamlang`an kapital qoyilmalar esabi finansliq esaptin` ob`ekti sipatinda ajratilip, usi esap mag`liwmatlari sirtqi paydalaniwshilarg`a mag`liwmat sipatinda usinis etiliwi mo`ljelleniwi kerek.

Ka`rxanalarda a`meldegi buxgalteriya esabnin` milliy standartlarina baylanisli qurilis jumislarinin` esap-kitabi 0810-«Tamamlanbag`an qurilis» schyotinda alip bariladi. Usi schyotta to`mendegi qa`rejetler sa`wlelendiriledi: qurilis jumislari boyinsha qa`rejetler, a`sbap-u`skenelerdi montaj qiliw qa`rejetleri, montaj talap qilmaytug`ni a`sbap-u`skenelerdi satip aliw qa`rejetleri, a`sbap-u`skeneler ha`m inventarlarg`a qa`rejetler, basqa qa`rejetler.

Xaliq xojalig`i ka`rxanalarinda tamamlanbag`an qurilis ob`ektlerine to`mendegilerdi kiritiw mu`mkin: qurilis dawam etip atirg`an ob`ektler, qurilisi waqtinsha toqtatip qoyilg`an yamasa uliwma toqtatilg`an ob`ektler, iske tu`sirilgen, biraq ha`zirshe qabil qiliw da`lalatnamalari tastiyoqlanbag`an ob`ektler.

Kapital qoyilmalar ma`nisin teren`irek an`law ushin olardin` qurami ha`m torparlari boyinsha u`yreniw maqsetke muwapiq boladi.

Usi ekonomist alim kapital qoyilmalardi aniq belgilerine muwapiq tiykarli klassifikatsiyalag`an. Biraq, keltirilgen su`wrette tiykarg`i padani qa`liplestiriw, ko`p jilliq terektlerdi egiw ha`m ta`rbiyalaw, materialliq emes aktivlerdi jaratiwg`a tiyisli kapital qoyilmalar da belgili belgilerine muwapiq klassifikatsiya berilgeninde ol kapital qoyilmalardin` tu`rlerin ken`irek qamrap alg`an bolar edi.

S.Vohidovtin` pikirinshe «Esapqa aliwda kapital qoyilmalar: o`ndiris strukturasinin` bag`darlari, texnologiyaliq struktura, mo`ljelleniwi, xaliq xojaliq tarmaqlari, jumislardi orinlaw usili, qarji menen ta`miyinlew dereklerine ko`re gruppalanadi.

O`ndiris strukturasinin` bag`darlari boyinsha kapital qoyilmalar jan`a qurilisi, ken`eyittiriw, ta`mirlew, texnikaliq qayta u`skenelew ha`m islep turg`an ka`rxanalar quwatlarin saqlawg`a ajratiladi».

Biz de S.Vohidovtin` pikirlerine qosilg`an halda ta`mirlew qa`rejetleri, eger en` kem is haqi mug`darinin` eliw esesinen asqan ta`g`dirde, usi qa`rejetlerdi kapitallastiriw ha`m kapital qoyilma sipatında ta`n aliniwi ta`reptarimiz. Sebebi usi qa`rejetler aktivtin` quni asiwina ha`m usi qa`rejetler esabına aktiv uzaq waqıt dawamında ekonomikalıq ma`p keltiriwi imka`niyatın asıradi. Sonin` ushin joqaridag`i qa`rejetlerdi kapital qoyilma sipatında ta`n aliw buxgalteriya esabının kontseptual tiykarlarına toliq say keledi.

Bunnan tisqari, S.Vohidov kapital qoyilmalardı texnologiyalıq strukturasına ko`re to`mendegi jumis ha`m qa`rejet tu`rleri quninan quralg`anın tiykarlaydı:

- qurılıs jumislarının` barlıq tu`rleri;
- u`skeneler montajı boyınsha jumislar;
- qurılıs smetalarında na`zerde tutilg`an u`skeneler qa`rejetleri (montaj talap qilatug`ın ha`m qilmaytug`ni);
- qurılıs smetasına kiritiletug`ın a`sbap ha`m inventarlar qa`rejetleri;
- basqa kapital jumis ha`m qa`rejetler

Ma`lim bolg`anınday, u`skenelerdin` ayrim tu`rleri kapital qurılısının` reje ha`m esabat ko`rsetkishlerinde qurılıs smetasına kiritiledi, ayrimlari bolsa kiritilmeydi. Qurılıs smetasına kiretug`ın u`skeneler to`mendegilerden ibarat: islep turg`an ka`rxanalardı ta`mirlew, ken`eyittiriw, texnikalıq qayta u`skenelew, o`ndiris quwatların saqlaw, jan`a ka`rxana ha`mde ob`ektlerdi quriw, joybar ha`m smetalarında na`zerde tutilg`an u`skene, mashina ha`m mexanizmler, joybar ha`m smetalarg`a kiritiliwi lazim bolg`an u`skene, mashina ha`m mexanizmler.

Qurılıs smetasına kirmeytug`ın u`skeneler bolsa to`mendegilerden ibarat:

- usi tarmaq ushin joybar-smeta hu`jjetlerin du`ziw quramında belgileniwine ko`re: qurılıs mashinaları, inventar ha`m a`sbaplar, sonday-aq, qurılıs ha`m montaj sho`lkemleri transport quralları;
- bina ha`m qurilmalardin` inventar detalları komplektleri: inventar u`yler, qurılıs sho`lkemlerinin` tu`rli a`njamları, awıl xojalıg`ında xizmet ju`rgizip atirg`an xojalıq ju`rgiziwshi sub`ektlerinin` traktor, kombayınları ha`m basqa egin egiw, jer

su`riw ha`mde zu`ra`a`tti jiynastiriwg`a mo`ljellengen mashinalari ha`m basqa u`skeneleri.

Maqsetke ko`re esapqa aliwda kapital qoyilmalar to`mendegishe gruppalanadi: o`ndiris maqsetlerindeki ob`ektler qurilis, o`ndirislik emes maqsetlerindeki ob`ektler.

Xaliq xojalig`i tarmaqlari boyinsha kapital qoyilmalar sanaat, awil xojalig`i, qurilis, transport, den sawliqti saqlaw, xaliq ta`limi ha`m basqa tarmaqlardag`i kapital qoyilmalarg`a ajratiladi.

Kapital qoyilmalar qurilis-montaj jumislarin orinlaw usilina ko`re kesip alip islew ha`m xojaliq usilindag`i kapital qoyilmalarg`a ajratiladi.

Sanaat ka`rxanalarinda kapital qurilis kesip alip islew usilinda alip barilg`aninda sariplanatug`in kapital qa`rejetlerdi esapqa alip bariw ta`rtibi O`zbekistan Respublikasi buxgalteriya esabinin` 17-sanli «Kapital qurilisqa tiyisli kesip alip islew sha`rtnamaları» atli milliy standartinda belgilep berilgen.

Kesip alip islew usilinda qurilis montaj jumislarin qa`nigelesken kesip alip islew qurilis montaj sho`lkemleri alip baradi, bunda eki ta`rep bas kesip alip islewshi ha`m buyirtpashi baylanisqa kirisip, olardin` o`z-ara qatnasiqlari kesip alip islew sha`rtnamasi menen belgilenedi.

Kapital qoyilmalar qarji menen ta`miyinlewdin` tu`rli derekler esabina a`melge asiriliwi mu`mkin. Bularg`a to`mendegiler kiredi: ka`rxana ha`m sho`lkemlerdin` o`z qarjilari, byudjet qarjilari, bank kreditleri, ma`mleket kapital qoyilmalari limitinen tisqari a`melge asirilatug`in kapital qoyilmalar boyinsha hu`kimet ta`repi menen usi maqsetlerge bag`darg`a ruxsat etilgen qarji menen ta`miyinlewdin` oraylasqan dereklari, basqalar.

Juwmaq qilg`animizda, kapital qoyilmalar ma`nisin toliq aship beriw, olardi tiyisli belgilerine muwapiq aniq klassifikatsiyalaw ka`rxanalarda kapital qoyilmalardin` esabin aqilg`a muwapiq ju`ritiwge xizmet qiladi.

II - BAP. BAZAR EKONOMIKASI SHARAYATINDA KAPITAL QOYILMALAR ESABI, ESABATI HA'M AUDITIN JETILISTIRIW MA`SELELARI

2.1. Kapital qoyilmalar auditinin` teoriyalig ha`m sho`lkemlestirishlik ma`seleleri

Respublikamizda bazar qatnashlari rivojlandirish xalq xojaligi ka`rxanalarida kapital qoyilmalar auditin na`tiyjeli o`tkizish talab etadi.

Kapital qoyilmalar bo'yinsha auditorlik tekshirish o`tkizish huquqiy tiykarin jan`a baspadagi «Auditorlik xizmati to'g'risida»gi Nizam ha`m boshqa normativ hujjatlar ha`mde auditorlik xizmatining` milliy standartlari quraydi. A`sirese, usi nizamning` 9-statyasiga ko`re, «auditorlik tekshirish finansliq esabat ha`m boshqa finansliq ma`lumot to'g'riligi ha`m nizam hujjatlariga sa`ykesligin aniqlash maqsatida xalq xojaligi ju`rgizish sub`ektining` finansliq esabatiga ha`mde o`lmenen baylanishli finansliq ma`lumotni auditorlik sho`lkemlari ta`repi bilan tekshirish». (1.4., 9-statya).

Sunday-aq, kapital qoyilmalarga sariqlang`an qarojlarining` maqsadga muvopiliq`in aniqlashda «O`nim (jumma, xizmat)larni o`ndirish ha`m satish qarojlarini qurama ha`mde finansliq na`tiyjelarni qayil qilish ta`rtibi to'g'risida»gi Nizam (O`zR. MK.ning` qararlari tiykaridagi o`zgartirishlar bilan) ha`m boshqa normativ hujjatlardan foydalaniladi.

Kapital qoyilmalar auditining` tiykarig`i huquqiy hujjatlaridan biri kapital qurilishi a`melga asirish atirg`an ka`rxana bilan auditorlik sho`lkemi o`rtasida du`zilgan audit shartnoma esaplanadi. Onda tekshirish atirg`an ka`rxana ha`m auditorlik sho`lkemning` huquq ha`m minnetlarni, audit ob`ekti ha`mde auditorlik tekshirishning` quni, shartnomaning` a`mel qilish muddeti, ta`replarning` ma`nzili siyaqlilar ko`rsatilgan bo`ladi. Auditorlik shartnomasini du`ziwde O`zbekiston Respublikasi Puqaraliq kodeksi ha`m boshqa normativ hujjatlarga tiykarlaniladi.

Kapital qoyilmalar auditin sho'lkemlestirivdin` metodikaliq tiykarlari to'mendegilerden ibarat boliwi za`ru`r:

- kapital qoyilmalardi a`melge asiriwshi xojaliq ju`rgiziwshi sub`ektin` basqariw sistemasi menen tanisiw ha`m onda buxgalteriya esabinin` sho'lkemlestiriliwin bahalaw;

- auditorliq tekseriwin rejelestirivdi a`melge asiriw;

- kapital qoyilmalar boyinsha payda bolg`an aylanislar ha`m olardi ra`smiylestirivdi tekseriw ta`rtibin islep shig`iw;

- kapital qoyilmalar aylanislarin buxgalteriya esabatlarinda sa`wlelendiriw din` nizamlilig`in tekseriw;

- audit na`tiyjeleri boyinsha auditorliq esabati ha`m juwmaqlawin tayarlaw ha`mde usiniw ta`rtibin islep shig`iw.

Izertlewler na`tiyjeliliginin` ko`rsetiwinshe, xaliq xojaliq ka`rxanalarinda keltirilgen kapital qoyilmalar auditinin` metodikaliq tiykarlarin tuwri ta`rtipte islep shig`ilmag`anlig`i usi xojaliq ju`rgiziwshi sub`ektlerde auditorliq tekseriwin haqiyqiy o`tkiziwge imka`n bermeydi.

Kapital qoyilmalar auditinin` metodikaliq tiykarlarin islep shig`iwda xaliq-araliq ha`m milliy auditorliq standartlarin u`yreniw ha`mde izertlew za`ru`r a`hmiyetke iye. Bizin` pikirimizshe, kapital qoyilmalar auditin sho'lkemlestirivde auditorliq standartlarin tayanish ha`m ja`rdemshi standartlarga` ajiratiw za`ru`r.

Tayanish auditorliq standartlari tekseriw protsessi maqsetlerine ko`birek da`rejede juwap beriwshi auditorliq ta`rtip-qag`iydalarin uliwmalastiradi. Usi standartlarga` 3-sanli «Auditti rejelestiriv», 31-sanli «Xojaliq ju`rgiziwshi sub`ekt xizmeti (biznesi) menen tanisiw», 9-sanli «Jiddiylik ha`m auditorliq riski» atli auditorliq xizmeti milliy standartlarin kiritiw mu`mkin.

Ja`rdemshi auditorliq standartlari bolsa tekseriwdin` belgili bir waziypalarin orinlawin ta`miyinlewshi standartlar esaplanadi. Olarg`a 13-sanli «Analizlik a`meller», 11-sanli «Mag`liwmatlardi kompyuterde islew (MKI) sharayatinda audit o`tkiziw», ha`m basqalar ja`rdemshi standartlar.

Kapital qoyilmalar auditin o'tkiziwde tayanish ha'm ja'rdemshi standartlar ortasindag'i o'z-ara baylanisliqqa tiykarlang'an halda to'mendegi audit algoritminen paydalaniw maqsetke muwapiq boladi (1.4-su'wret). Usi su'wretke muwapiq, kapital qoyilmalar auditin da'slepki rejelestiriw basqishinda kapital qoyilmalar auditi a'hmiyetliligini bahalawdi a'melge asiriw, ka'rxana buxgalteriya esabi ha'm ishki qadag'alaw sistemasi na'tiyjeliligi boyinsha mag'liwmatlardi qa'liplestiriw, na'tiyjede, kapital qoyilmalar aylanislari auditini boyinsha za'ru'rlilik ha'm risk da'rejesini aniqlaw za'ru'r.

Bazar qatnasiqlari sharayatinda kapital qoyilmalar auditin na'tiyjeli o'tkiziw oni aniq rejelestiriw talap qiladi.

R. Dwsmuratovtin` pikirinshe, «auditor o'z jumisini sonday rejelestiriwi lazim, buxgalterlik (finansliq) esabatlarini, finansliq-xojaliq aylanislarini` isenimliligini ha'm nizamshillig`in ha'mde ular buxgalteriya esabi schetlarinda sa'wlelendiriliwinin` tuwrilig`in o'z waqtinda ha'm sapali auditorliq tekseriwinen o'tkiziledi».

Kapital qoyilmalar boyinsha auditorliq tekseriwin rejelestiriw ta'rtibi O'zbekistan Respublikasi auditorliq xizmetinin` 3-sanli «Auditti rejelestiriw» atli milliy standartina muwapiq a'melge asiriladi.

Kapital qoyilmalar auditin rejelestiriw auditorliq firmasi ha'm ka'rxana ortasinda sha'rtname du'zilmesten aldin baslanadi.

Kapital qoyilmalardi auditorliq tekseriwin rejelestiriw to'mendegi bosqishlarga bo'linedi:

- auditti da'slepki rejelestiriw;
- audittin` uliwmalik rejesini tayarlaw;
- audit da'stu`rin tayarlaw ha'm du'ziw.

Kapital qoyilmalar auditin da'slepki rejelestiriw protsessinde uliwmalik jumisi ko'lemi, tekseriw mu'ddetlari ha'm auditti o'tkiziw usillari belgilep alinadi. Auditorliq tekseriwi ka'rxananin` finansliq-xojaliq xizmetini analiz qiliw, esap siyaseti, buxgalteriya esabini normativlik ta'rtipke saliniwi, ishki qadag'alaw

sistemasin bahalawdan baslanadi. Da'slepki rejelestiriw basqishinda to'mendegi test sistemasinan paydalaniwdi usinis etemiz 2.1-keste): Usi bes testtin`jiyindilari na'tiyjeleri boyinsha auditor to'mendegi juwmaqqa keliwi mu'mkin:

5-7 ball - auditorliq ta'wekelshiligi pa'st da'rejede;

7-10 ball - auditorliq ta'wekelshiligi orta da'rejede;

10-15 ball - auditorliq ta'wekelshiligi joqari da'rejede.

Sunday-aq, audit rejesinde kapital qoyilmalardi qurami, olardi qa'liplestiriw derekleri ha'm ka'rxanada kapital qoyilmalar boyinsha ishki qadag'alaw sistemasinin`na'tiyjeliligi siyaqli ma'seleler sa'wlelendiriledi. Bul ma'selelerdi u'yreniwde ka'rxana esap siyasati ha'm kapital qoyilmalardi qa'liplestiriwge tiyisli hu'jjetler, qurilis sho'lkemleri menen du'zilgen kesip alip islew sha'rtnamalari, qurilis islerinin`orinlaniwin tastiyoqlawshi hu'jjetler mag'liwmatlarinan paydalaniladi.

2.1-keste

Kapital qoyilmalardi a'melge asiriwshi sho'lkem (bo'linbe)nin`finansliq-xojaliq xizmetin tekseriw boyinsha auditordin`sawalnamasi

№	Sawallar	Juwaplar variantlari	Ball
1.	Qurilis bo'linbesinin`buyirtpashi ha'm investorlar aldindag'i o'z minnetlemelerin orinlaw da'rejesi qanday?	- jumislar sha'rtnama minnetlemelerine muwapiq ko'rsetilgen mu'ddetlerde orinlanbaqta - jumislardi orinlaw ma'lim qiyinshiliqlar menen baylanisli - jumislar sha'rtnama minnetlemelerin buziliwi menen orinlanbaqta	1 2 3
2.	Tastiyoqlang'an joybar-smeta hu'jjetlerindegi jumislardin`ta'miyinlengenlik da'rejesi	- 95%ten joqari - 95-85% - 85%ten kem	1 2 3
3.	Subpodryadchik sho'lkemler ta'repinen sha'rtnama minnetlemelerin orinlaw da'rejesi qanday?	- jumislar sha'rtnama minnetlemelerine muwapiq ko'rsetilgen mu'ddetlerde orinlanbaqta - jumislardi orinlaw ma'lim qiyinshiliqlar menen baylanisli - ayrim sebeplerge ko're jumislar orinlanbaslig'i mu'mkin	1 2 3
4.	Qurilis bo'linbesi ta'repinen o'ndiris quwatlarinan paydalaniw da'rejesi qanday?	- 80%ten joqari - 80-50% - 50%ten kem	1 2 3
5.	Qurilis-montaj jumislarinin`orinlaniwinin`sapasin texnikaliq qadag'alaw sistemasi qanday?	- qadag'alaw joqari da'rejede - qadag'alaw ortasha da'rejede - qadag'alaw pa'st da'rejede	1 2 3

Auditor audit rejesin du`ziwden aldin to`mendegi ta`replerin teren` analiz qiliwi za`ru`r:

- ka`rxana bo`linbelerinde kapital qurilis boyinsha audit o`tkiziwi za`ru`rligin aniqlaw;

- audit o`tkiziwde mag`liwmat dereklerin ajiratip aliw;

- auditorliq sha`rtnamasinda arnawli itibar talap qilatu`g`in sha`rtlerdi aniqlaw;

- kapital qoyilmalar auditinin` a`hmiyetli ma`selelerin aniqlaw;

- kapital qoyilmalar auditine nizamlar, ko`rsetpeler ha`m basqa normativ hu`jjetler ta`sirin u`yreniw.

Audittin` dereklerine to`mendegilerdi kiritiw maqsetke muwapiq boladi:

- tastiyiqlang`an joybar-smeta hu`jjetleri;

- qurilis ob`ektlerinde jumis ju`ritiw jurnallari (KQ-6-forma);

- orinlang`an qurilis jumislarin tapsiriw ha`m qabil qiliw da`lalatnamalari (KQ-2-forma);

- tamamlanbag`an qurilis jumislarin inventarizatsiya qiliw da`lalatnamasi (KQ-7-forma);

- tamamlanbag`an qurilis jumislarinin` qaldig`i tuwrisindag`i mag`liwmatnama (KQ-3-forma);

- tan`lap tekseriw, qadag`alaw o`lshewleri, buxgalteriya esabati mag`liwmatlari boyinsha sapasiz orinlang`an jumislar ju`zesinen da`lalatnama ha`m defekt vedomostlari (KQ-4-forma);

- buxgalteriya esabi ha`m esabati registrleri.

Kapital qoyilmalar auditinin` da`slepki rejesine tiykarlanip auditorliq sha`rtnamasi du`ziledi. Auditorliq sha`rtnamasinin` maqseti ha`m onda qoyilg`an waziypalardan kelip shiqqan halda kapital qoyilmalar auditinin` uliwmalik rejesi tayarlanadi. Onda kapital qurilis bo`linbesinin` atamasi, auditorliq tekseriwine ajratilg`an mu`ddet, auditorliq topardin` qurami, kapital qoyilmalardi tekseriw boyinsha rejelestirilgen jumislar ko`lemi siyaqlilar ko`rsetiledi.

Kapital qoyilmalar boyinsha auditorin` da`stu`ri

Tekserilip atirg`an ka`rxana: «Xojeli talasi» AAJ

Auditti o`tkiziw da`wiri: 2013 jil 20-22 may

Auditorlar sani: 3 adam

Auditorliq firmasinin` basshisi: Madreyimov A.

Audit toparinin` basshisi: Saparbaev N.

N	Rejelestirilip atirg`an jumislar tu`rleri	Auditti o`tkiziw da`wiri	Audit derekleri	Orinlawshi	Tu`s inik
1	Ka`rxananin` kapital qoyilmalarg`a tiyisli xizmeti tuwrisinda mag`liwmat toplaw	20 may	Ka`rxananin` kapital qoyilmalar din` orinlaniwi tuwrisinda mag`liw matnama, tastiyoqlang`an joybar smeta hu`jjetleri, qurilis ob`ektler inde jumis ju`ritiw jurnallari, o`ndiris esabati (diyqanshiliq ha`m sharwashiliq boyinsha), texnologiyaliq kartalar	Ju`ginisov O.	
2	Kapital qoyilmalarg`a tiyisli buxgalteriya jaziwlarinin` tuwrilig`i, jurnallar ha`m analitikaliq esaptin` sa`ykesligin tekseriw	20 may	Xojaliq aylanislarin esapqa aliw jurnali, aylanis vedomostlar, buxgalteriya esabi ha`m esabati registrleri, orinlang`an jumislar tuwrisinda da`lalatnamalar	Fayziev A.	
3	Kapital qoyilmalar ha`reketi tuwrisindag`i esabatta jol qoyilg`an qateliklerdi aniqlaw	21 may	Orinlang`an jumislar tuwrisinda da`lalatnamalar, Bas da`pter, aylanis vedomostlar	Ju`ginisov O	
5	Kapital qoyilmalar sapasin ha`m ekonomikaliq na`tiyeliligin bahalaw	21 may	Tamamlanbag`an qurilis jumislarin inventarizatsiya qiliw da`lalatnamasi, tan`lap tekseriw, qadag`alaw o`lshewleri, buxgalteriya esabati mag`liwmatlari boyinsha sapasiz orinlang`an jumislar ju`zesinen da`lalatnama ha`m defektler vedomostlari	Fayziev A.	
6	Kapital qoyilmalar boyinsha auditorliq esabati ha`m auditorliq juwmag`in tayarlaw	22 may	Kapital qoyilmalar auditi na`tiyjeleri boyinsha toplang`an barliq mag`liwmatlar	Ju`ginisov O Fayziev A. Ergasheva Z.	

Nukus «Konsaudit»
auditorliq firmasi direktori
Auditorliq topari basshisi

Madreyimov A.
Saparbaev N.

Kapital qoyilmalar auditinin` uliwmalik rejesi auditor ta`repinen imzalanadi ha`m auditorliq firmasi ta`repinen tastiyoqlanadi. Audittin` uliwmalik rejesi auditor da`stu`rin du`ziwge tiykar bolip xizmet qiladi. Oni du`ziwde auditor kapital qurilisina tiyisli barliq aylanislardi teksermeydi, ba`lkim audittin` uliwmalik rejesin du`ziwge tiyisli protsesslerg`ana analiz qilinadi.

Auditor da`stu`rinde audittin` uliwmalik rejesine aniqliklar kiritiledi. Sonnan, kapital qoyilmalar audit da`stu`rinde kapital qoyilmalardi tekseriw usillari, auditorlardin` isshi hu`jjetleri keltiriledi (2.2-keste).

Usinis etilip atirg`an kapital qoyilmalar boyinsha auditorliq da`stu`ri o`tkiziletug`in auditorliq tekseriwini` aniq ta`rtibin belgileydi. Onda kapital qoyilmalar auditinin` elementleri ha`m audit derekleri toliq keltirilgen. Bul jag`day tekseriw protsessinde xaliq xojaliq ka`rxanasinin` investitsiya xizmetine tiyisli xojaliq aylanislarinin` tuwrilig`in tiykarlawg`a imka`n beredi.

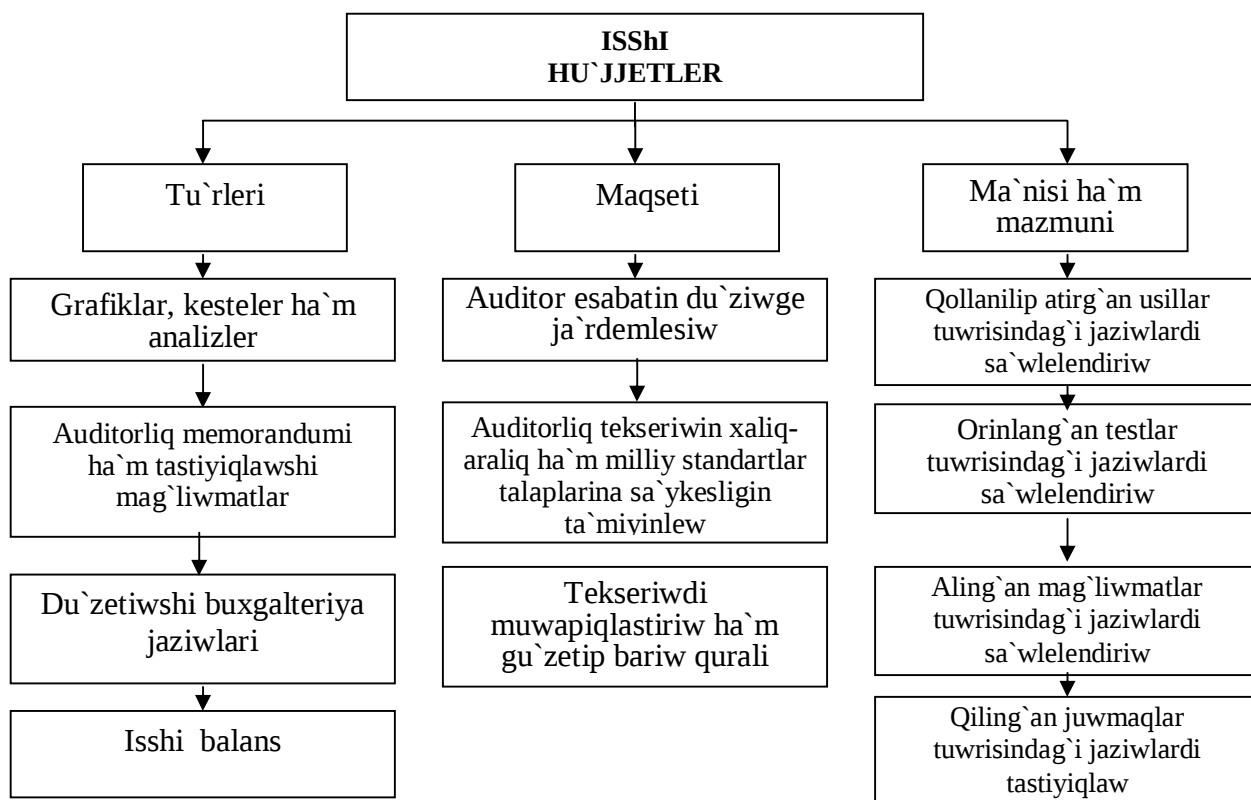
Sunday-aq, usi bag`dar mag`liwmatlarina tiykarlanip, a`melge asirilg`an kapital qoyilmalar sapasin ha`m ekonomikalik na`tiyjeliligini haqiyqiy bahalaw mu`mkin.

Audittin` da`stu`rinde tekseriw protsessinde a`melge asirilatug`in barliq auditorliq a`mellerdin` dizimi keltiriliwi za`ru`r, sebebi audit da`stu`ri auditorliq esabati ha`m juwmag`in du`ziwge tiykar bolip xizmet qiladi.

Kapital qoyilmalar auditin o`tkiziw boyinsha auditordin` isshi hu`jjetlerin to`mendegi ta`rtipte sa`wlelendiriw maqsetke muwapiq boladi (2.1-su`wret):

Usi su`wret tiykarinda kapital qoyilmalar auditin o`tkiziw protsessinde auditorliq isshi hu`jjetlerin aniq ra`smiylestiriw, tekseriwdi na`tiyjeli o`tkiziwge erisiw mu`mkin.

Auditoridin` isshi hu`jjetleri tuwri rejelestirilgenligini, auditor ta`repinen toplang`an mag`liwmatlardin` isenimliligini, tayarlang`an auditorliq juwmaqtin audit na`tiyjelerine say keliwinin` ta`miyinlewi lazim.

2.1-su`wret. Kapital qoyilmalar auditi boyınsha auditorin` issi hu`jjetleri

Auditorin` issi hu`jjetleri sir esaplanadi. Auditor tekseriw juwmaqlang`annan son`, issi hu`jjetlerdin` sirligin ta`miyinlew ushin tiyisli sharalardi ko`riwi za`ru`r.

Eger tekseriw protsessinde kapital qoyilmalar boyınsha ayrim aylanislardi teren`irek tekseriw talap qilinsa, audit da`stu`rine qosimsha o`zgerisler kiritiledi.

Kapital qoyilmalar auditi da`stu`ri de auditor ta`repien imzalanadi ha`m auditorliq firmasi basshisi ta`repien tastiyiqlanadi.

Kapital qoyilmalar boyınsha ju`z bergen aylanislardi ra`smiylestiriwdi tekseriw ta`rtibin islep shig`iwda audit o`tkiziwdi usıllarinin` belgilep aliw za`ru`r a`hmiyetke iye.

Kapital qoyilmalardi auditorliq tekseriwinen o`tkiziwdi hu`jjetlestiriw, inventarizatsiya, buxgalteriya esabi schetlari ha`m eki jaqlama jaziw usıllarınan paydalaniw maqsetke muwapiq boladi.

Hu`jjetlestiriv usilinda kapital qurilisinda payda bolg`an aylanislardin` buxgalteriya esabinda tuwri esapqa aling`anlig`i da`slepki hu`jjetler mag`liwmatlari tiykarinda tekseriledi.

Zat usilinda auditor kapital qurilista bar aktivler tuwrisindag`i mag`liwmatlardi buxgalteriya esabi mag`liwmatlari menen salistiradi.

Buxgalteriya esabi schetlari ha`m eki jaqlama jaziw usilinda bolsa kapital qurilisina tiyisli aylanislar ha`m onda paydalanilg`an aktivler ha`reketi buxgalteriya esabi schetlari ja`rdeminde tekseriledi. Bunda auditor tiykarinan, 1000-«Materiallar esabi schetlari», 0710-«Ornatilatug`in a`sbaq-u`skeneler», 0600-«Uzaq mu`ddetli investitsiyalar esabi schetlari», 6010-«Zat jetkizip beriwshiler ha`m kesip alip islewshiler menen esaplasiwlar esabi schetlari», 5000-«Kassadag`i pul qarjilari esabi schetlari» ha`m 0800-«Kapital qoyilmalar esabi schetlari» scheti mag`liwmatlarinan paydalanadi. Usi usil en` qolay ha`m isenimli esaplanadi.

Kapital qoyilmalar auditinin` aqirg`i basqishi auditorliq esabati ha`m juwmag`in tayarlaw esaplanadi.

Jan`a baspadag`i «Auditorliq xizmeti tuwrisinda»g`i O`zbekistan Respublikasi Nizaminin` 18-statyasina muwapiq, «auditorliq esabati auditorliq tekseriwinin` barisi, buxgalteriya esabin ju`ritiwidin` belgilengen ta`rtipten shetke shig`iwlar, finansliq esabattag`i qag`iyda-buzarliqlar tuwrisindag`i aniq mag`liwmatlardan, sonday-aq, auditorliq tekseriwi o`tkiziw na`tiyjesinde aling`an basqa mag`liwmattan ibarat bolg`an ha`m xojaliq ju`rgiziwshi sub`ekt basshisina, mu`lkdarina, qatnasiwshilardi (aksionerlerdin` uliwmalik jiynalisina jollang`an hu`jjet» (1.4., 18-statya).

Kapital qoyilmalar auditi boyinsha du`zilgen auditorliq esabatinda kapital qurilisti esapqa aliwda aniqlang`an qatelikler, kemshilikler, a`melden paydalaniwlar ha`m olardin` kelip shig`iw sebepleri toliq keltiriledi. Usi auditorliq esabati mag`liwmatlarina tiykarlanip, auditorliq juwmag`i tayarlanadi. Onda kapital qoyilmalar auditi na`tiyjeleri boyinsha auditordin` qisqasha pikiri

keltirileadi. Auditorliq juwmagi keminde u`sh nusxada du`ziledi ha`m onin` ekewi tekserilip kapital qurilis sho`lkemine usinis etiledi

Juwmaq qilg`animizda, kapital qoyilmalar auditinin` metodikaliq tiykarlarin jetilistiriw xaliq xojalig`i ka`rxanalarinda kapital qoyilmalardin` tuwri sariplang`anligin tu`raqli tu`rde gu`zetip bariw imka`nin beredi.

2.2. Bazar ekonomikasi sharayatinda sanaat ka`rxanalarinda kapital qoyilmalar esabi ha`m esabatin jetilistiriw

Bazar ekonomikasi sharayatinda sanaat o`nimlerine bolg`an talabi barg`an sayin artip baratirg`anlig`i sub`ektlerde kapital qoyilmalar esabin jetilistiriwdi talap etedi. Biz ma`mleketimiz sotsialliq-ekonomikaliq rawajlaniwinin` ag`imdag`i ha`m keleshektegi shara-ilajlardi belgilewde bazar ekonomikasi ta`sirin ha`r ta`repleme esapqa aliwimiz, ekonomikaliq rawajlaniw bag`darlarin usi protsessler ta`siri ko`z-qarasinan qaliplestiriwimiz ha`m olardi izbe-iz a`melge asiriwimiz talap etiledi.

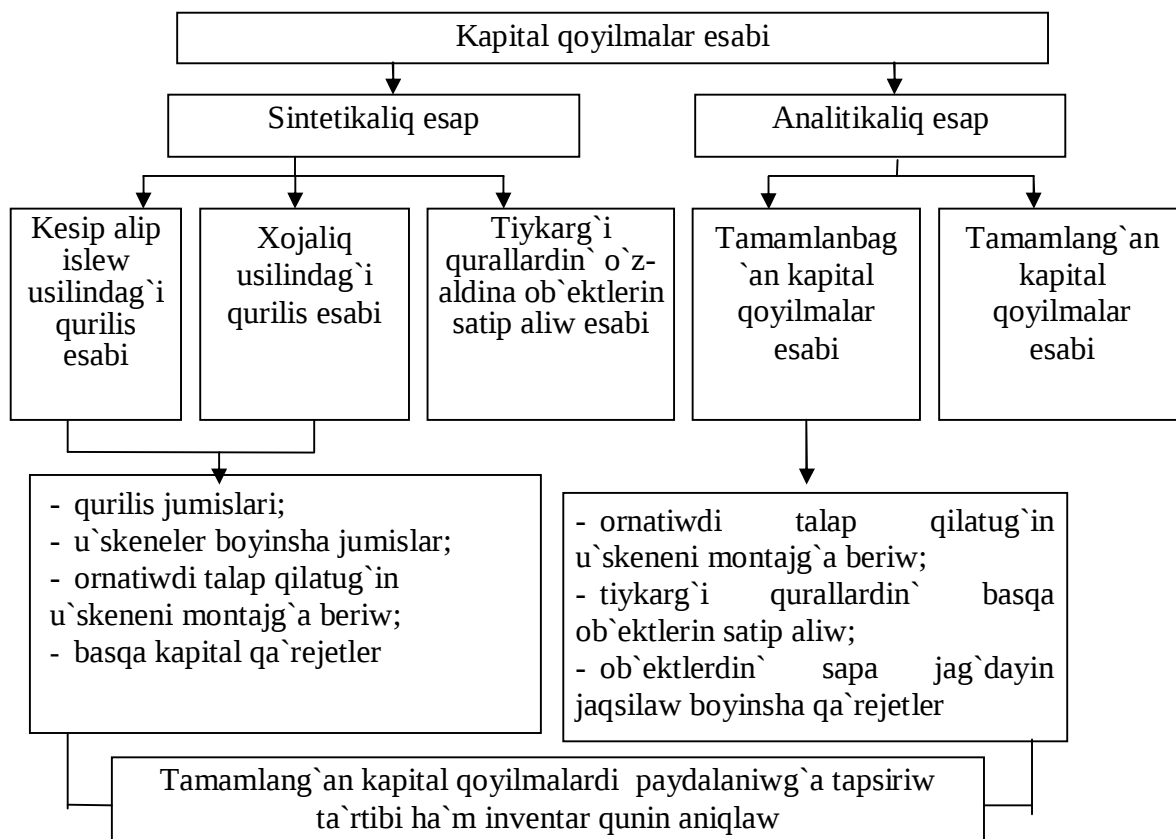
Sanaat ka`rxanalarinda kapital qoyilmalar esabinin` a`meldegi sistemasin to`mendegi su`wret arqali sa`wlelendiriw mu`mkin (2.2-su`wret.).

Usi su`wrette ko`rinip turg`aninday, kapital qoyilmalar esabin sho`lkemlestiriwdin` bar varianti tarmaq ka`rxanalarinda kapital qoyilmalardin` analitikaliq esabin toliq qamrap ala almaydi.

Sol sebepli, kapital qoyilmalar esabin jetilistiriw boyinsha Respublikamiz ha`m sirt ellik ekonomist alimlardin` izertlewleri ha`mde rawajlang`an ma`mleketler ta`jiriybesin izertlew tiykarinda xaliq xojalig`i ka`rxanalarinda kapital qoyilmalar esabin na`tiyjeli sho`lkemlestiriw imka`nin beretug`in esap metodin islep shig`iw maqsetke muwapiq boladi

Usi su`wrette keltirilgen kapital qurilista esapti sho`lkemlestiriw ta`rtibi kapital qa`rejetlerdi tuwri esapqa aliwg`a imka`niyat jaratadi, biraq onda sanaat

ka`rxanalari xizmetinde a`melge asirilatug`in barliq kapital qoyilmalar ob`ektlari toliq o`z sa`wlesin tappag`an.

2.2-su`wret. Sanaat ka`rxanalarinda kapital qoyilmalar esabin sho`lkemlestiriwdin` a`meldegi varianti

Bunda xojaliq ju`rgiziwshi sub`ektlerde kapital qoyilmalar esabin ju`ritiw ta`rtibindegi pariqlar qurilis-montaj jumislarinda gu`zetiledi, qa`rejetlerinin` qalg`an tu`rleri bolsa (montaj talap qilaturug`in yamasa qilmaytug`in u`skenelerdi satip aliw, basqa kapital qa`rejetler) xojaliq ha`m kesip alip islew usillarindag`i alip barilatug`in qurilislarda birdey esapqa alinadi.

Izertlewde usinis etilgen esap usili 18-sanli «Kapital qoyilmalar boyinsha qa`rejetler esabi» vedomostindag`i ob`ektlardi iske tu`seriw da`wirine shekem qa`liplesken qundi aniqlawda za`ru`r a`hmiyetke iye.

Usi esap ju`ritiw ta`rtibinen paydalanilg`anda 18-sanli vedomastag`i kapital qoyilmalar boyinsha qa`rejetlerdi qayta gruppalastiriw talap qilinbaydi. Sonday-aq, 0800-«Kapital qoyilmalar esabi schetlari» boyinsha buxgalteriya jazıwları ha`m aylanbalar ko`lemi qisqaradi, bir vedomosta kapital qurılıs ha`m o`z-aldına ob`ektlerdi satıp alıw boyinsha qa`rejetlerdi esapqa alıw imka`niyati payda boladı.

Usi vedomasqa «Haqiqattag`i baha ha`m smeta quni boyinsha esaptan shig`arilmag`an summalar qaldig`i» u`stinin` kiritiliwi ju`da` a`hmiyetli esaplanadı. 0800-«Kapital qoyilmalar esabi schetlari» schetindag`i aqirg`i saldonı 18-sanli vedomosta tikkeley sa`wlelendiriw imka`nin beredi.

Sonday-aq, bu`gingi ku`nde izertlew ob`ekti esaplang`an ka`rxanalarda kapital qoyilmalar boyinsha mag`liwmatlar a`meldegi tiyisli finansliq esabat formalarında qisqasha ko`rsetilmekte. Biraq, bazar ekonomikasi sharayatında tu`rli jan`a ekonomikalıq infrastrukturalardin` payda bolıwi usi infrastrukturalarg`a salıstırmalı investorlardin` qizig`iwin arttırmagta. Usi jag`daylar investor ushin ha`r bir xalıq xojalıq ka`rxanasında kapital qoyilmalar ob`ektlerin ajratıp ko`rsetiw za`ru`rligin ju`zege keltiredi. Biraq a`meliyatta kapital qoyilmalar ha`reketin anıq sa`wlelendiriwshi bunday esabat forması joq.

Sol sebepli, ilimiy izleniwler na`tiyjelerine tiykarlang`an halda iste ka`rxanalardin` o`z-aldına o`zgesheliklerin sa`wlelendiretug`in «Kapital qoyilmalar ha`reketi tuwrisında»g`i esabat formasın usınıs etemiz. (2.3-keste).

Kestede kapital qoyilmalar ob`ekti o`z-aldına qatarlarda ajratıp ko`rsetilgen ha`m jıl basına kapital qoyilmalardin` qaldıq quni, jıl dawamında orınlang`an jumıslar summası, tamamlanıp kapital qoyilmalar esabınan shig`arılğ`an bahalılıqlar ha`mde jıl aqırına kapital qoyilmalardin` qaldıq quni o`z-aldına u`stinlerde ko`rsetilgen.

2.3-keste

Kapital qoyilmalar ha`reketi tuwrisindag`i esabattin` usinis etilip atirg`an formasi,¹ min` swmda

T/r	Kapital qoyilmalardin` tu`rleri	Qat ar kodi	Jil basina kapital qoyilmalar din` qalldiq quni	Jil dawaminda orinlang`an jumislar summasi	Tamamlanip kapital qoyilmalar esabinna shig`arilg`an bahaliliqlar	Kapital qoyilmalardin` qalldiq quni
1	2	3	4	5	6	7=4+5-6
1.	Tamamlanbag`an qurilis	010	5565,8	5512	321,9	10755,9
2.	Tiykarg`i qurallardi satip aliw	020	876,7	822,9	124,7	1574,9
3.	Materialliq emes aktivlerdi satip aliw	030	0	0	0	0
4.	Tiykarg`i padani qa`liplestiriw	040	432,9	379,1	64,1	747,9
5.	Jerdi abadanlastiriwg`a kapital qoyilmalar	050	164,5	110,7	23,9	251,3
6.	Uzaq mu`ddetli arenda sha`rtnamasi boyinsha aling`an tiykarg`i qurallarg`a kapital qoyilmalar	060	7654,6	7600,8	456,2	14799,2
7.	Ko`p jilliq tereklerdi egiw ha`m ta`rbiyalawg`a sariplang`an kapital qoyilmalar	070	165,8	112	21,8	256
8.	Basqa kapital qoyilmalar	080	54,3	0,5	31,9	22,9
Ja`mi		100	14914,6	14538	1044,5	28408,1

Keltirilgen esabat formasinin` ekonomikalig` za`ru`rlikti esapqa alip, oni O`zbekistan Respublikasi Finans Ministrliginin` 2002 jil 27-dekabrdegi 140-sanli buyrig`ina tiykarlanip tastiyoqlang`an finansliq esabat formalarina qosimsha ra`wishte kiritiw ha`m 6-sanli «Kapital qoyilmalar ha`reketi tuwrisindag`i esabat» dep ataw maqsetke muwapiq boladi. Usi esabat formasi sirtqi ha`m ishki paydalaniwshilar, a`sirese potentsialli investorlar ushin kapital qoyilmalar tuwrisinda o`z waqtinda ha`m isenimli mag`liwmatlar aliw imka`nin jaratadi.

¹ Usi Kapital qoyilmalar ha`reketi tuwrisindag`i esabattin` usinis etilip atirg`anlig`i sebepli sanlar sha`rtli aling`an

Joqaridag`i ta`rtipte 0810-«Tamamlanbag`an qurilis» schetinda da to`mendegi analitikaliq schetlardi ashiw za`ru`r: 0811-«Tamamlanbag`an qurilisqa sariplang`an materialliq ha`m miynet qa`rejetleri, 0812-«Tamamlanbag`an qurilisina orinlang`an jumis ha`m xizmetler», 0813-«Tamamlanbag`an qurilisqa aling`an bank qarizlari ha`m basqa qarizlar boyinsha qa`rejetler (protsentler menen)», 0814-«Basqa tamamlanbag`an qurilis qa`rejetleri».

0820-«Tiykarg`i qurallardi satip aliw» schetinda to`mendegi analitikaliq schetlar ashiw mu`mkin: 0821-«Tiykarg`i qurallardi keltiriw menen baylanisli materialliq ha`m miynet qa`rejetleri», 0822-«Tiykarg`i qurallardi satip aliwda ko`rsetilgen xizmetler boyinsha qa`rejetler», 0823-«Tiykarg`i qurallardi satip aliwda bank kreditleri ha`m basqa qarizlar boyinsha qa`rejetler», 0824-«Tiykarg`i qurallardi satip aliw menen baylanisli basqa qa`rejetler».

0830-«Materialliq emes aktivlerdi satip aliw», 0840-«Tiykarg`i padani qa`liplestiriw», 0850-«Jerdi abadanlastiriwga` kapital qoyilmalar», 0860-«Finanslanatug`in lizing sha`rtnamasi boyinsha aling`an tiykarg`i qurallarg`a kapital qoyilmalar» schetinda da za`ru`r jag`daylarda tiyisli analitikaliq schetlar ashiliwi mu`mkin. Bul jag`day xaliq xojalig`i ka`rxanalarinda kapital qoyilmalarg`a sariplang`an qa`rejetlerdi orinlang`an jumislar boyinsha aniq bo`listiriw, qa`rejetler esabinin` analitikaliq o`zgesheligin asiradi ha`m olardi tuwri esapqa aliw imka`nin beredi.

Sunday-aq, kapital qoyilmalar quramin aniqlastiriw qa`rejetler ob`ektlerin tuwri belgilew ha`m bul qa`rejetler qadag`alawin tiyisli juwapkerlik oraylari moynina ju`klewge tiykar boladi.

O`zbekistan Respublikasi buxgalteriya esabinin` 21-sanli milliy standartina ko`re, uzaq mu`ddetli arendag`a sariplang`an investitsiyalar arenda sha`rtnamasina tiykarinan 0310-«Uzaq mu`ddetli arenda sha`rtnamasi boyinsha aling`an tiykarg`i qurallar» schetinda esapqa alinadi. Buxgalteriya esabinin` 6-sanli «Arenda esabi» atli milliy standartina muwapiq, «arenda to`mendegilerge bo`linedi: lizing (finansliq arenda), uzaq mu`ddetli arenda, qisqa mu`ddetli arenda.

Lizing (finansliq arenda) arenda qatnasiqlarinin` o`z-aldina tu`ri bolip, onda bir ta`rep (lizing beriwshi) ekinshi ta`reptin` (lizingke aliwshinin`) tapsirmasina tiykarlanip u`shinshi ta`repten (satiwshidan) lizing sha`rtnamasinda sha`rtlesetug`in mal-mu`lkti (lizing ob`ektin) mu`lk qilip satip aladi ha`m oni usi sha`rtnamada belgilengen sha`rtlerde haqi esesine iyelik qiliw ha`m paydalaniw ushin lizingke aliwshig`a on eki aydan artiq mu`ddetke beredi. Bunda lizing sha`rtnamasi to`mendegi sha`rtlerden birine juwap beriw kerek:

a) lizing sha`rtnamasinin` mu`ddeti tamamlang`annan son`, lizing ob`ekti lizingke aliwshinin` mu`lki bolip o`tse;

b) lizing sha`rtnamasinin` mu`ddeti lizing ob`ekti xizmet mu`ddetinin` 80 protsentinen artiq bolsa yamasa lizing ob`ektinin` lizing sha`rtnamasi tamamlang`annan keyingi qaldiq quni onin` baslang`ish quninin` 20 protsentinen kem bolsa;

v) lizing sha`rtnamasinin` mu`ddeti tamamlang`annan son`, lizingke aliwshi lizing ob`ektin onin` bazar quninan pa`st bahada ornina to`lep satip aliw huqiqina iye bolsa, bunda a`ne usi huqiqti a`melge asiriw ku`nindegi lizing ob`ekti quni tiykar boladi;

g) lizing sha`rtnamasi a`mel qilatug`in da`wiri ushin lizing to`lemlerinin` uliwmalig summasi lizing ob`ekti quninin` 90 protsentinen artiq bolsa. (1.6., 6-sanli «Arenda esabi» atli standart (6-sanli «Lizingti esapqa aliw» atli BEMSna o`zgerttiriwler 2 b.). (O`z.R.A`dillik Minstrliginde 2004 jil 22 iyunda 1374-sani menen dizimge aling`an).

Usi ob`ektlerdi abadanlastirwg`a sariplang`an kapital qa`rejetler o`z-aldina 0860-«Uzaq mu`ddetli arenda sha`rtnamasi boyinsha aling`an tiykarg`i qurallardi abadanlastirwg`a kapital qoyilmalar» schetinda sa`wlelendiriledi. Usi schet debetinde abadanlastiriwlg`a sariplang`an kapital qoyilmalar tastiyiqlawshi hu`jjetler (da`lalatnomalar, naryadlar) tiykarinda sa`wlelendirilip, sariplang`an qa`rejetler tu`rine qarap, 1000-«Materiallar esabi schetlar», 6710-«Xizmetkerler

menen miynet haqi boyinsha esaplasiwlar», 6990-«Basqa minnetlemeler» scheti kreditlenedi.

Uzaq mu`ddetli arenda sha`rtnamasi boyinsha aling`an tiykarg`i qurallardi abadanlastiriw`a tiyisli aylanislardi to`mendegi ta`rtipte ra`smiylestiriw maqsetke muwapiq boladi (2.4.-keste):

2.4-keste

Uzaq mu`ddetli arenda sha`rtnamasi boyinsha aling`an tiykarg`i qurallardi abadanlastiriwdi buxgalteriya esabinda sa`wlelendiriw

№	Aylanislar mazmuni	Schetlar korrespondentsiyasi	
		Debet	Kredit
1	Uzaq mu`ddetli arenda sha`rtnamasi boyinsha aling`an tiykarg`i qurallar abadanlastiriw`a qabil qilindi	0860	0310
2	Uzaq mu`ddetli arenda sha`rtnamasi boyinsha aling`an tiykarg`i qurallardi abadanlastiriw`a to`mendegiler sariplandi: a) materiallar; b) paydalaliniw atirg`an tiykarg`i qurallar toziwi summasina; v) ornatilutug`in a`sbap-u`skeneler summasina	0860 0860 0860	1010-1090 0200 0710-0720
3	Zat jetkizip beriwshi ha`m kesip alip islewshiler ta`repinen orinlang`an jumis, ko`rsetilgen xizmetler ushin aling`an to`lemelerdin` aktseptleniwi	0860	6010,7010
4	Paydalanilg`an bank kreditleri ha`m basqa qariz minnetlemeleri boyinsha protsentlerdin` esaplaniwi	0860	6920
5	Byudjetke to`lenetug`in saliqsalar esaplendi	0860	6410
6	Xizmetkerlerge miynet haqi esaplendi	0860	6710
7	Uliyama o`ndiris qa`rejetlerinin` bo`listirilutug`in bo`limine	0860	2510
8	Uzaq mu`ddetli lizing sha`rtnamasi boyinsha aling`an ha`m abadanlastirilip o`zlestirilgen tiykarg`i qurallardin` kiris qiliniwi	0113	0860

Usi keste sanaat ka`rxanalarinda uzaq mu`ddetli arenda sha`rtnamasi boyinsha aling`an tiykarg`i qurallardi abadanlastiriw`a sariplang`an kapital qa`rejetlerdi o`z waqtinda esapqa aliw`a imka`n beredi.

0860-«Uzaq mu`ddetli arenda sha`rtnamasi boyinsha aling`an tiykarg`i qurallardi abadanlastiriw`a kapital qoyilmalar» schetinda jiynalg`an summani esapqa aliwda 0100-«Tiykarg`i qurallar esabi schetlari» scheti quramindag`i 0112 - «Uzaq mu`ddetli arenda sha`rtnamasi boyinsha aling`an tiykarg`i qurallardi abadanlastiriw» schyoti atin -«Uzaq mu`ddetli arenda sha`rtnamasi boyinsha alinip

o`zlestirilgen tiykarg`i qurallar» dep atalsa maqsetke muwapiq bolar edi. Sebebi abadanlastiriw so`zi tamamlanbag`an protsessti bildiredi. Sonin` menen birge abadanlastirilip bo`lingen jerdin` quni 0111-«Jerdı abadanlastiriw» schyotında esapqa alinsa usi ma`selege logikalıq tuwri jantasilg`an bolar edi. Bizin`she 0100-«Tiykarg`i qurallar» schyotlari sistemasında 0113-«Uzaq mu`ddetli arenda sha`rtnamasi boyınsha aling`an ha`m abadanlastirip o`zlestirilgen tiykarg`i qurallar» schetin ashiw arendag`a aling`an ha`m abadanlastiriw su`ekt ta`repinen a`melge asirilg`anda tiykarg`i quraldin` baslang`ish quni ha`m oni abadanlastiriw qa`rejetlerinin` anıq esap-kitabin ju`ritiw imka`nin beredi, ha`m arendag`a alinip, abadanlastirilmastan arenda to`lemlerin to`lep bolg`annan son` birden sub`ekt o`zinin` tiykarg`i qurallari quramina qabil qilg`an tiykarg`i qurallardi pariqlari ha`m olardi analizlik o`zgeshelikleri ja`nede artiwina alip keledi. Sonday-aq, usi ob`ektler toziwin esapqa aliw ushin 0200-«Tiykarg`i qurallardin` toziwi esabi schetlari» scheti quramında da 0213-«Uzaq mu`ddetli arenda sha`rtnamasi boyınsha aling`an ha`m abadanlastirip o`zlestirilgen tiykarg`i qurallardin` toziwi» schetin ashiw lazim.

Abadanlastiriliwi tamamlang`an uzaq mu`ddetli arenda sha`rtnamasi boyınsha aling`an tiykarg`i qurallar qunına to`mendegi buxgalteriya jazıwları a`melge asiriladi:

Debet 0113-«Uzaq mu`ddetli arenda sha`rtnamasi boyınsha aling`an ha`m abadanlastirip o`zlestirilgen tiykarg`i qurallar» scheti

Kredit 0860-«Uzaq mu`ddetli arenda sha`rtnamasi boyınsha aling`an tiykarg`i qurallardi abadanlastiriwg`a kapital qoyilmalar» scheti.

Usi ob`ektlerdin` amortizatsiya summasi 0213-«Uzaq mu`ddetli arenda sha`rtnamasi boyınsha aling`an ha`m abadanlastirip o`zlestirilgen tiykarg`i qurallardin` toziwi» schetinin` kreditinde jiynap bariladi.

Joqaridag`ılardan juwmaq qilg`animızda, xalıq xojalıg`i ka`rxanalarında kapital qoyilmalar esabin jetilistiriw Respublikamızda buxgalteriya esabin xalıq-aralıq standartlar tiykarında sho`lkemlestiriw ha`mde jetilistiriwge imka`n beredi.

2.3. Bazar ekonomikasi sharayatinda kapital qoyilmalar auditin jetilistiriw bag`darlari

Bazar ekonomikasi sharayatinda kapital qoyilmalar sanaat ka`rxanalari xizmetinin` a`hmiyetli bo`limin quraydi. Olar paydalalinip atirg`an tiykarg`i qurallar, materialliq emes aktivler ha`m basqa aktivlerdi satip aliw ta`mirlew, ken`eyittiriw jaratiw ha`m ta`kirar o`ndiristi a`melge asiriwi za`ru`r. Sol sebepli, auditor kapital qoyilmalardi rejelestiriwdin` a`meliy jag`inan tiykarlang`anlig`in tekseriwde rejenin` orinlaniw da`rejesin, reje orinlanbag`an jag`dayda onin` sebeplerin aniqlaw, esap-kitap ha`m joybar-smeta qag`iydalarina a`mel qiliniwi, kapital qoyilmalarg`a sariplang`an qarjilardan maqsetke muwapiq paydalanip atirg`anlig`in tekseriw, tamamlang`an qurilisti qabil qiliw ta`rtibi menen tanisiw lazim. Auditor bul waziypalardi a`melge asiriwda ka`rxanada kapital qoyilmalar esabin sho`lkemlestiriw ha`m ju`ritiwdin` a`meldegi nizamshiliq talaplarina muwaplig`in aniqlaw maqsetinde to`mendegi sawalnamani du`zip aliwi za`ru`r (2.5-keste):

Auditor usi kestedede keltirilgen testler ja`rdeminde ka`rxanada kapital qoyilmalar esabi sho`lkemlestiriliwi tuwrisinda tolig`iraq mag`liwmatlar aliwi mu`mkin. Bul bolsa kapital qoyilmalar auditi boyinsha auditor ta`repinen du`ziletug`in auditorliq juwmaqtin` isenimlilikin ta`miyinleydi.

Kapital qurilista kapital qoyilmalarg`a sariplang`an qurilis materiallari 1000-«Materiallar esabi schetlari» scheti, ornatilg`an a`sbap-u`skeneler 0710-«Ornatilatug`in a`sbap-u`skeneler» scheti, miynet haqi qa`rejetleri 6710-«Xizmetkerler menen miynet haqi boyinsha esaplasiwlar» scheti arqali tekseriledi.

Sunday-aq, kapital qoyilmalar boyinsha a`melge asirilg`an basqa aylanislardi audit qiliwda 0600-«Uzaq mu`ddetli investitsiyalar esabi schetlari», 6010-«Zat jetkizip beriwshiler ha`m kesip alip islewshiler menen esaplasiwlar», 5000-«Kassadag`i pul qarjilari esabi schetlari», 5110-«Esaplasiw scheti» siyaqli schetlar mag`liwmatlarinan paydalaniladi.

Kapital qoyilmalar auditi boyinsha auditorin` test sawallari

Printsipler	Sawallardin` mazmuni	Juwaplar			
		Awa	Joq	Juwap joq	Tu`sinik
Sha`rtler	1. Kapital qoyilmalar boyinsha toliq esap-kitap ju`ritileme?	+	-	-	
Haqqaniliq	2. Kapital qoyilmalar inventarizatsiyadan o`tkizilip turilama?	+	-	-	
	3. Kapital qoyilmalardin` quni qayta bahalanip bariladima?	-	+	-	
Toliqliq	4. Kapital qoyilmalar ta`biy apatlardan qamsizlandiriv qiling`anba? Qaplaw koefitsientleri ba`rqulla analizlenip bariladima? Aqirg`i analiz qashan o`tkizilgen?	-	+	-	
	5. Kapital qoyilmalarg`a tiyisli saliqlar ha`m to`lemeler tuwri to`lenip atirma?	+	-	-	
Raziliq	6. Gu`zetiwhiler ken`esi yamasa aktsionerler jiynalisi ta`repinen smetalar ha`m qa`rejet normalari tastiyoqlang`anba?	+	-	-	
	7. Tastiyoqlang`an normativlerden artiqsha qa`rejetler barma, eger bar bolsa olardi esaptan shig`ariwg`a ruxsat aling`anba?	-	+	-	
Aniqliq	8. Kapital qoyilmalar esabi ka`rxananin` esap siyasatinda sa`wlelengenbe?	+	-	-	
	9. Ishki audit xizmeti ta`repinen tamamlanbag`an kapital qoyilmalar, modernizatsiya ha`m kapital ta`mirlew qa`rejetleri tekserip turiladima?	-	+	-	
Gruppalar	10. Sho`lkemde aktivlerdi kapitalizatsiya qiliw, toliq, kapital ta`mirlew, zamanago`ylestiriv esabi boyinsha joybar-smeta hu`jjetleri barma?	-	+	-	
Da`yairlestiriv	11. Kapital qoyilmalardin` tu`rleri boyinsha, olardin` kelip tu`siw sa`neleri boyinsha buxgalteriya esabi ju`ritiledime?	+	-	-	
Esap ju`ritiw	12. Kapital qoyilmalar boyinsha esap registrleri menen Bas da`pterdin` qalidiqlari salistirilip bariladima?	+	-	-	
	13. Tamamlang`an yamasa satip aling`an ob`ektler boyinsha da`slepki hu`jjetler ha`m esabatlar o`z waqtinda du`zilip tapsiriladima?	+	-	-	

Auditor sanaat ka`rxanalarinda tiykarg`i qurallardin` kiris qiliwg`a tiyisli aylanislardi tekseriwde ob`ektlerdin` da`slepki qunin tuwri qa`liplestirilgenligine o`z-aldina itibar beriwi za`ru`r. Bunda ol 0100-«Tiykarg`i qurallar esabi schetlari» ha`m 0800-«Kapital qoyilmalar esabi schetlari» schetindag`i mag`liwmatlarina

tiykarlanadi. Sebebi, usi schetlarda satip aling`an yamasa qurip pitkerilip, balansqa qabil qiliniwi za`ru`r bolg`an ob`ektlerdin` inventar quni aniqlanadi. Sonday-aq, auditor tiykarǵı qurallardin` inventar qunina qosilatug`ın qa`rejetlerinin` qurami, ha`mde olardin` ob`ektni kapital ta`mirlewdegi a`hmiyetin, kapital qurilista paydalanilg`an tiykarǵı qurallardi esaptan shig`ariliw sebeplerin aniqlaw lazim. Auditor sog`an itibar beriw kerek, esaplaw texnikalari, jaziw mashinkalari ha`m a`sbaplar xizmet ko`rsetip turg`an ka`rxanalar ushin kapital qoyilmalar sipatında satip alinadi, biraq olarg`a smeta du`zilmeydi.

Sonin` menen birge, auditor kapital qoyilmalardi auditorliq tekseriwinen o`tkizip atirg`anda to`mendegilerdi tekseriwi za`ru`r:

- qurilis jumislarinin` orinlaniw mu`ddetine a`mel qiliniwin, finansliq, miynet ha`m materialliq resurslardan na`tiyjeli paydalaniwdi;

- kapital qurilista qarjilardan smeta hu`jjetlerine muwapiq paydalang`anlig`ni;

- qurilistin` a`sbap-u`skeneler, inventarlar ha`mde shiyki-zat ha`m materiallar menen o`z waqtında, toliq ta`miyinlengneligin;

- qurilip atirg`an ob`ektlerdin` inventar qunin qurawshi qa`rejetlerinin` tiykarlang`anlig`i.

- kesip alip islewshige kesip alip islew sha`rtnamasında kelisilgen to`lemnerdin` o`z waqtında to`leniwi;

Auditor kapital qoyilmalarg`a tiyisli aylanislardi audit qiliwda buxgalteriya balansi, tiykarǵı qurallar ha`reketi tuwrisındag`i esabat formaları, orinlang`an jumislar tuwrisındag`i mag`liwmatnama, orinlang`an jumislardi qabil qiliw da`lalatnamasi siyaqli hu`jjetlerdi tekseredi.

A`meliyatta ko`plegen jag`daylarda kapital qoyilmalar rejesinde belgilengen za`ru`r hu`jjetlerdi qa`teliklerge jol qoyiladi ha`m bul qa`telikler kapital qoyilmalardi a`melge asiriw, sariplang`an qarjilardan aqilg`a muwapiq paydalaniw imka`niyatlarin pa`seyttiredi. Sonin` ushin, joqarida kapital qoyilmalarg`a tiyisli hu`jjetlerdi ra`smiylestiriwde kapital qoyilmalardi finanslastiriw ta`rtibine a`mel

qiliw auditorliq tekseriwinen o`tkiziledi. Bunda kapital qoyilmalardin` rejelestirilgen ko`lemin finanslastiriw deregine say keliwi, qurilis ob`ektleri boyinsha joybar-smeta hu`jjetlerinin` bar ekenligi, sapasi, traktor ha`m avtomashinalar ha`mde basqa u`skenelerdi alip keliw boyinsha zat jetkizip beriwshiler menen sha`rtnamalardi o`z waqtinda du`zilgenligi, iske tu`sirilgen ob`ektlerdin` titul dizimine kiritilgenligi tekseriledi.

Auditor kapital qoyilmalarg`a tiyisli hu`jjetlerdi tekseriwde biznes-rejede kapital qoyilmalarg`a tiyisli mag`liwmatlardi sinshiklep u`yrenip shig`adi. Summasin tuwri emes ko`rsetilgenligin aniqlassa, da`rhal bul kemshiliklerdi saplastiriw sharasin ko`redi. Bunda auditorlar tiykarg`i mag`liwmat deregi sipatinda biznes rejedegi bazis da`wiri mag`liwmatlari ha`m ka`rxananin` kelesi da`wirler ushin du`zilgen sho`lkemlestiriwshilik-xojaliq rejesinen paydalaniladi. Auditor za`ru`r jag`daylarda mashina ha`m u`skeneler tuwrisindag`i texnikaliq mag`liwmatlardan da paydalanadi. Usi mag`liwmatlar tiykarinda qurilis joybarina muwapiq, ka`rxananin` tiykarg`i qurallar ha`m materialliq emes aktivler mu`ta`jlighi aniqlanadi. Bunnan tisqari ka`rxanada tiykarg`i qurallar ha`m materialliq emes aktivlerdin` qurami, fond penen ta`miyinlengenlik, fond qaytimi, tiykarg`i qural ha`m materialliq emes aktivlerdin` jan`alaniw ha`mde esaptan shig`ariw koeffitsienti siyaqli ko`rsetkishler tabiladi.

Auditor sanaat ka`rxanasinda o`tken jillarda kapital qoyilmalar rejesinin` orinlaniwin analiz qiliw tiykarinda ag`imdag`i jilg`a rejelestirilgen kapital qoyilmalar ko`lemin haqiyqiy bahalawi za`ru`r. Sonday-aq, kapital qoyilmalar rejesinin` aniqlig`in tekseriwde qarjilardi tan`lang`an ob`ektler boyinsha tuwri bo`listirilgenligine itibar beriw kerek. Bunin` ushin joybar bahasi, xojaliq usilinda orinlang`an islerdin` o`zine tu`ser bahasi ha`m rejelestiriwdn` aniqlig`i, materialliq emes aktivlerdin` tuwri sa`wlelendiriliwi tekseriledi.

Keyin bolsa kapital qoyilmalardin` rejeli ko`lemin jan`a finanslastiriw menen birge, onin` o`z-aldina finanslastiriw derekleri de aniqlanadi (o`z qarjilarinin` byudjet ajiratpalari, uzaq ha`m qisqa mu`ddetli bank kreditleri ha`m

basqalar). Bunda xojaliqtin` biznes rejesi kapital qoyilmalardin` rejesi menen salistiriladi.

Auditorlar jan`a qurilis rejesin analiz qilib atirg`anda onin` esabat jili aqirinda tamamlang`an o`ndiriske ta`sirin u`yrenedi. Bunda birinshi na`wbette qarjilar sariplanip atirg`an o`ndiris ob`ektlerin iske tu`siriw ha`m olardin` joybardag`i quwatinan na`tiyjeli paydalaniwg`a itibar beriw za`ru`r. Sonnan, jan`a kapital qurilisti a`melge asiriwda kesip alip islew ha`m xojaliq usilinin` tuwri rejelestirilgenligi de tekseriledi.

Mashina ha`m u`skenelerdin` alip keliniwin audit qiliwda olarg`a berilgen talapnamlar u`yreniledi, sebebi, talapnamalar tiykarinda sanaat ka`rxanasinda bar texnikalardin` sani, jumislar rejesi ha`m olardi finansliq qarjilar menen qay da`rejede ta`miyinlengenligin aniqlaw mu`mkin.

Auditor ka`rxanada tiykarg`i qurallardi satip aliw ha`m qurilis penen baylanisli, biraq tiykarg`i qurallardin` da`slepki qunina kiritilmeytug`in qa`rejetlerdi kapital qoyilmalardi esapqa aliwshi schetlardan 9430-«Basqa operatsiyaliq qa`rejetler» schetinin` ha`m basqa schetlardin` debetine o`tkizilgenligine itibar beriw za`ru`r.

Sanaattin` basqa tarmaqlari jag`dayi ha`m keleside rawajlaniwi analiz qilinip atirg`anda auditor kapital qoyilmalardin` tuwri bo`listirilgenligin aniqlaydi. Juwmaq qilg`animizda, sanaat ka`rxanalarinda kapital qoyilmalardin` tuwri sariplang`anlig`in auditorliq tekseriwinen o`tkiziw olardin` ekonomikalig na`tiyjeliligini asiriw ha`m o`ndiristi ken`eyittiriwde jan`a imka`niyatlardi jaratadi.

Respublikamiz sanaat ka`rxanalarinda o`ndiris protsessi na`tiyjeliligini asiriw ha`m avtomatlastiriw, tiykarg`i qurallardi turaqli tu`rde jan`alaw ha`m ken`eyittiriwdi ta`miyinlew kapital qoyilmalar auditin o`tkiziwde finansliq analiz imkniyatlarinan ken` paydalaniwdi talap qiladi. Sanaat sistemasindag`i kapital qurilis sho`lkemlerinde qa`rejetler esabin sho`lkemlestiriwde janapay qa`rejetler za`ru`r a`hmiyetke iye.

JUWMAQLAW HA`M USINISLAR

Pitkeriw bakalar jumisinda Respublikamiz ha`m shet ellik ekonomist alimlardin` pikirleri tiykarinda kapital qoyilmalardin` ka`rxanalar ekonomikalıq xızmetindegi orni anıqlang`an ha`m olardin` to`mendegi quramalasqan ta`riypi berilgen: «kapital qoyilmalar - tiykarg`i qurallar ha`m basqa uzaq mu`ddetli aktivlerdi satıp aliw, quriw, kapital ta`mirlew, jaratiw, ken`eyittiriw, jan`alaw ha`m usi siyaqlılar menen baylanisli qa`rejetler jiyindisi bolıp tabiladi».

Pitkeriw bakalavr jumisinda kapital qurılıs qa`rejetlerinin` a`hmiyetli quramliq bo`limi esaplang`an tikkeley ha`m janapay qa`rejetler ekonomikalıq elementleri boyınsha klassifikatsiyalinıp berilgen.

Pitkeriw bakalavr jumisinda izertlew ob`ekti ka`rxanalarında qollaw ushin «Orinlang`an jumislar quni tuwrisindag`i mag`liwmatnama», 18-sanlı «Kapital qoyilmalar boyınsha qa`rejetler esabi vedomosti», «Orinlang`an jumislardı tapsiriw ha`m qabil qiliw da`lalatnaması» siyaqlı da`slepki hu`jjetlerdin` formaların jetilistiriw boyınsha usinis berilgen.

Ilimiy izertlewde 0860-«Uzaq mu`ddetli arenda sha`rtnaması boyınsha aling`an tiykarg`i qurallardı abadanlastiriw`a kapital qoyilmalar» schyotında jıynalg`an summanı esapqa aliwda 0100-«Tiykarg`i qurallar esabi schyotları» schyoti quramında jan`a 0113-«Uzaq mu`ddetli arenda sha`rtnaması boyınsha aling`an ha`m abadanlastirip o`zlestirilgen tiykarg`i qurallar» schetini ashiw usinis etilgen. Sonin` menen birge, usi ob`ektler toziwin esapqa aliw ushin 0200-«Tiykarg`i qurallardin` toziwi esabi schyotları» schyoti quramında da 0213-«Uzaq mu`ddetli arenda sha`rtnaması boyınsha aling`an ha`m abadanlastirip o`zlestirilgen tiykarg`i qurallardin` toziwi» schetin ashiw usinisi berilgen.

Izertlew jumisinda rawajlang`an ma`mleketler ta`jiriybesin analizlew tiykarında 0800-«Kapital qoyilmalar esabi schetları» scheti quramında jan`a analitikalıq schetlar ashiw usinis etilgen. Sonnan, 0810-«Tamamlanbag`an qurılıs» schetında: 0811-«Tamamlanbag`an qurılısqa sariplang`an materiallıq ha`m miynet qa`rejetleri, 0812-«Tamamlanbag`an qurılısqa orinlang`an jumis ha`m xızmetler»,

0813-«Tamamlanbag`an qurilisqa aling`an bank qarizlari ha`m basqa qarizlar boyinsha qa`rejetler (protsentleri menen)», 0814-«Basqa tamamlanbag`an qurilis qa`rejetleri», 0820-«Tiykarg`i qurallardi satip aliw» schyotinda bolsa: 0821-«Tiykarg`i qurallardi keltiriw menen baylanisli materialliq ha`m miynet qa`rejetleri», 0822-«Tiykarg`i qurallardi satip aliwda ko`rsetilgen xizmetler boyinsha qa`rejetler», 0823-«Tiykarg`i qurallardi satip aliwda bank kreditleri ha`m basqa qarizlar boyinsha qa`rejetler», 0824-«Tiykarg`i qurallardi satip aliw menen baylanisli basqa qa`rejetler» siyaqli analitikaliq schetlarni ashiw usinis qiling`an. Sonday-aq, 0111-«Jerdi abadanlastiriw» schetin 0111-«Abadanlastirilg`an jer» dep ataw maqsetke muwapiqlig`i tiykarlap berilgen, sebebi jerdi abadanlastiriw qa`rejetlerdi sariplaniw protsessin an`latsa, «Abadanlastirilg`an jer» jumlası tamamlangan protsessti bildirip, aniq qun ko`rinishine kelgen tiykarg`i qural qunin an`latadi.

Izertlewde xojaliq usilinda orinlang`an kapital qurilista kapital qoyilmalardi bahalawdin` ilimiy jag`inan tiykarlang`an ta`rtibi islep shig`ilg`an. Sonday-aq, onda qurilis sho`lkemlerinde transfert bahani qa`liplestiriw metodi ha`m printsipleri izertlengen.

Pitkeriw bakalavr jumisinda bank ha`m basqa sub`ektlerden aling`an kredit yamasa qarizlar protsentlerin kapitallastiriw metodi usinis etilgen. Ilimiy jumista kredit protsentlerin kapitallastiriwdin` unamli ta`repleri aniq misallarda tiykarlap berilgen.

Izertlewde kapital qurilista auditorliq tekseriwdin` metodikaliq tiykarlarin jetilistiriw, auditti o`tkiziw algoritmin islep shig`iw boyinsha a`hmiyetli ma`sla`ha`tlar berilgen. Onda kapital qoyilmalardi tekseriwde audit o`tkiziw rejesi ha`m auditor da`stu`ri siyaqli auditordin` isshi hu`jjetlerin juwmaqlastiriw boyinsha ilimiy usinislar keltirilgen.

Sonday-aq, ilimiy jumista kapital qoyilmalar auditinin` na`tiyjeliligın asiriw maqsetinde «Sho`lkem (bo`linbe)nin` finansliq-xojaliq xizmetin tekseriw boyinsha

auditordin` sawalnamasi», «Kapital qoyilmalar auditi boyinsha auditordin` test sawallari»nin` u`lgili formalari tusiins etilgen.

Pitkeriw bakalavr jumisinda kapital qoyilmalar auditin o`tkiziwde hu`jjetli tekseriw ha`m zatlay tekseriw usillarin qollaw ha`mde jetilistiriw boyinsha ilimiy ma`sla`ha`tlar berilgen.

Ilimiy jumista usi usillardi qollawda audit derekleri qurilista tastiyoqlang`an joybar-smeta hu`jjetleri, du`zilgen kesip alip islew ha`m subpodryatchik sha`rtnamalari, qurilis ob`ektlerinde jumis ju`ritiw jurnallari (KQ-6-forma), orinlang`an qurilis jumislarin tapsiriw ha`m qabil qiliw da`lalatnamalari (KQ-2-forma), tamamlanbag`an qurilis jumislarin inventarizatsiyalaw da`lalatnamasi (KQ-7-forma), tamamlanbag`an qurilis jumislarinin` qaldig`i tuwrisindag`i mag`liwmatnama (KQ-3-forma), buxgalteriya esabati mag`liwmatlari boyinsha sapasiz orinlang`an jumislar ju`zesinen da`lalatnama ha`m defektler vedomostlari (KQ-4-forma), buxgalteriya esabi ha`m esabati registrlerinen ibarat quramda klassifikatsiyalanip berilgen.

Izertlewde kapital qoyilmalar auditi protsessinde finansliq analiz mag`liwmatlarinan paydalaniw metodi ilimiy jag`inan tiykarlang`an. Ilimiy jumista auditordin` kapital qoyilmalar ekonomikaliq na`tiyjeliligini analiz qiliwda fondlar rentabelligi, fond qaytimi, fond siyimi ha`m kapital qoyilmalardin` o`zin-o`zi qaplaw mu`ddeti siyaqli ko`rsetkishlerdi aniqlaw maqsetke muwapiqlig`i aytip o`tilgen.

PAYDALANILG`AN A`DEBIYatLAR DIZIMI

1. O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi.-T.: O`zbekiston, 1992.
2. O`zbekiston Respublikasi Soliq kodeksi.-T.: O`zbekiston, 2007.
3. “Buxgalteriya hisobi to`g`risida” gi O`zbekiston Respublikasi qonuni. 1996.
4. ”Auditorlik faoliyati to`g`risida”gi O`zbekiston Respublikasi qonuni (yangi tahriri) 2000.
5. O`zbekiston Respublikasi buxgalteriya hisobi milliy standartlari.-T.: O`z. BAMA, 2004-186 b.
6. Mejdunarodnye standarty finansovoy otchetnosti.-M.: Askeri- ASSA, 1999.-218 s.
7. O`zbekiston Respublikasi buxgalteriya hisobi milliy standarti (21-BHMS).-T.: G`. G`ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi , 2007.-256 b.
8. O`zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1999 yil 5 fevral-dagi “Mahsulot (ish, xizmat)larni ishlab chiqarish va sotish xarajatlari tarkibi hamda moliyaviy natijalarni shakllantirish tartibi to`g`risida”gi Nizom. (O`zR. VM.ning qarorlari asosidagi o`zgartirishlar bilan).
9. I.A. Karimovning Kadrlar tayyorlash milliy dasturini yaratish bo`yicha Respublika komissiyasi majlisidagi “Zamonaviy kadrlar- taraqqiyotimiz-ning muhim omilidir” mavzusida so`zlagan nutqidan “Ma`rifat” gazetasi. 1997 yil, 7 iyun`.
10. Karimov I.A. 2014 yilda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish yakunlari va 2015 yilga mo`ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo`nalishlariga bag`ishlangan Vazirlar Maxkamasining majlisidagi ma`ruzasi// Xalq so`zi, 2015 yil
11. Karimov I.A. Erishgan marralarimizni mustahkamlab, islohotlar yo`lidan izchil borish-asosiy vazifamiz. T.12.- T.: O`zbekiston, 2004.- 400b.
12. Karimov I.A.«Yuksak bilimli va intellektual rivojlangan avlodni tarbiyalash – mamlakatni barqaror taraqqiy ettirish va modernizatsiya qilishning

eng muhim sharti» mavzusidagi xalqaro konferentsiyaning ochilish marosimidagi nutq // Xalq soʻzi, 2012 yil 18 fevral`.

13. Bobojonov O., Jumanioyozov K. Moliyaviy hisob.-T.: Moliya, 2002.-672 b.
14. Vahobov. A, Ibrohimov A. Moliyaviy tahlil. Darslik.-T.: Sharq, 2002.
15. Vohidov S.V. va boshq. Boshqa tarmoqlarda buxgalteriya hisobining xususiyatlari.-T.: Adabiyot jamgʻarmasi nashriyoti, 2004.-237 b.
16. Doʻsmuratov R.D. Audit asoslari.-T.: Oʻzbekiston milliy entsiklopediyasi, 2003.-612 s.
17. Jumanioyozov K.K. Bozor iqtisodiyoti sharoitida xoʻjalik yurituvchi subʼektlarning moliyaviy barqarorligini taʼminlash muammolari.-T.: A. Qodiriy nomidagi “Xalq merosi” nashriyoti, 2003.-159 b.
18. Karimov A.A. va boshq. Buxgalteriya hisobi.-T.: Sharq, 2004.-592 b.
19. Kondrakov N.P. Buxgalterskiy uchets.-M.: Infra-M, 2002.-640 s.
20. Mamatov Z.T. Audit: muammolar va rivojlantirish istiqbollari.-T.: TMI, 2004.-348 b.
21. Maxmudov A.N. Ishlab chiqarish xarajatlari hisobi va auditi.-T.: TMI, 2002.-118 b.
22. Musaev H.N. Audit.-T.: Moliya, 2003.-220 b.
23. Eshboev U., Axmadjonov K. Buxgalteriya hisobi T.: «UAJBNT» markazi, 2004 .
24. Paliy V.F., Paliy V.V. Finansovyy uchets. Uchebnoe posobie. (2-e izd., pererab. i dop.)-M.: IDFBK-PReSS, 2001.-672 s.
25. Hoshimov B. Buxgalteriya hisobi nazariyasi..-T.:”Yangi asr avlodi”, 2004.
26. Sotivoldiev A.S., Itkin Yu.M. Zamonaviy buxgalteriya hisobi. 2-tom - T.: Oʻzbekiston BAMA nashr, 2002.-122 b.
27. Xasanov B.A. Boshqaruv hisobi: nazariya va uslubiyot.-T.: Moliya, 2003.-247 b.
28. Xasanov B.A. Ichki auditni avtomatlashtirish asoslari.-T.: Fan, 2003.

29. Hamdamov B.K. Audit iqtisodi.-T.: TMI. 2005.-251 b.
30. Pardaev M.K., Abdukarimov I.T., Isroilov B.I. Iqtisodiy tahlil.T.: «Mehnat», 2004
31. Qodirxonov Sanoat korxonalarida buxgalteriya hisobi. T. : Mehnat 2001.
32. Do'smurotov R.D. Buxgalteriya hisobi nazariyasi. «Yangiyo'l poligraf servis». 2007. - 320 b.
33. Dusrumurotov R.D., Raxmonov N.R. Tovor moddiy zaxiralar xisobi va auditi: uslubiyot va amaliyot. – T.: «Extremum Press» nashryoti, 2011 y. 109 b.
34. Haydarov Sh., Ortiqov X. O'zbekiston Respublikasi Buxgalteriya hisobining milliy standarti (21-son BHMS).
35. «Xojeli talasi» AAJniڭ 2013-2014-jillardag'i buxgalteriyaliq esabat mag'lio'matlari.

36. Internet sayti ma'lumotlari

<http://www.referat.uz>.

<http://www.buhgaltcria.com.ua>.

<http://www.lc.ru>.

<http://www.glavbukh.ru>.

<http://www.saldo.ru>.